

O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI` JOQARI` HA`M WORTA ARNAWLI`
BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI
BERDAQ ATINDAG`I` QARAQALPAQ MA`MLEKETLIK UNIVERSITETI
SOCIAL-EKONOMIKALI`Q FAKULTETI
«EKONOMIKA» KAFEDRASI`

MAK na jaqlawg`a jiberilsin
Dekan_____doc. T.Jiemuratov
«____»_____2014 j

5340100-Ekonomika (tarawlar ha`m tarmoqlar boyi`nsha)
bakalavr ta`lim bag`dari` 4-kurs studenti
Allaniyazova Indira Quralbaevnani`n`
*«Respublikami`zda azi`q-awqat ka`rxanalari`n basqari`w ha`m wolardi`
rawajlandi`ri`w di`n` a`hmiyetleri»*
atamasi`ndag`i`

PITKERIW QA`NIGELIK JUMI`SI`

MAK na jaqlawg`a usi`ni`s etilsin
Kafedra basli`g`i`
e.i.k. Z.Baltasheva _____
«____»_____2014 j.

Student: _____I.Allaniyazova
Ilimiy basshi`:_____doc.A.Inyatov

No`kis –2014 j

Berdaq ati`ndag`i`

QARAQALPAQ MA`MLEKETLIK UNIVERSITETI

Pitkeriwshinin` qa`nigelik jumi`si`n wori`nlaw boyi`nsha

T A P S I` R M A

Student _____ Allaniyazova Indira Quralbaevna _____

Qa`nigeligi \_\_\_\_\_ 5340100-Ekonomika (tarawlar ha`m tarmaqlar boyi`nsha) _____

Temani`n` ati: «Respublikami`zda azi`q-awqat ka`rxanalari`n basqari`w
ha`m wolardi` rawajlandi`ri`wdi`n `a`hmiyetleri» _____

Praktikada bolg`an worni` _____

Ilimiy basshi`: \_\_\_\_\_ ekonomika ilimleri kandidati`, docent Inyatov A.R. _____

Ma`sla`ha`tshi _____

Istin` maqseti: Respublikami`z awi`l xojali`g`i`nda bazar ekonomikasi`na sa`ykes
azi`q-awqat wo`nimleri ka`rxanalari`nda paydalani`wshi`lardi`n` talaplari`na
bag`darlang`an marketing strategiyasi`n tu`rlendiriw ha`m azi`q-awqat
ka`rxanalari`n basqari`wdi`n` ilimiy ha`m metodikali`q tiykarlari`n islep shi`g`i`w
ha`mde ha`reketke keltiriw boyi`nsha a`meliy usi`ni`slardi` tiykarlawdan ibarat

ORINLAW MU`DDETI

Kirisiw _____ «__» _____ 2014 j.

Tiykarg`i` bo`lim _____ «__» _____ 2014 j.

Juwmaqlaw _____ «__» _____ 2014 j.

Isti tayarlaw mu`ddeti _____ «__» _____ 2014 j.

Basshi`si` _____
(imzasi`)

Ma`sla`ha`tshi _____
(imzasi`)

Tapsi`rma berilgan sa`ne _____ «__» _____ 2013 j.

Qabi`l qi`lg`an _____ «__» _____ 2013 j.
(studenttin` imzasi`)

MAZMUNI

KIRISIW	4
1-BAP. RESPUBLIKADA AZI`Q-AWQAT KA`RXANALARI`N BASQARI`WDI`N` ILIMIY-TEORIYALI`Q TIYKARLARI`	7
1.1. Ma`mleketimizde azi`q – awqat tarawi`ni`n` rawajlani`w basqi`shlari` ha`m woni`n` a`hmiyetleri.....	7
1.2. Awi`l xojali`g`i` azi`q-awqat ka`rxanalari` wo`nimleri bazari`ni`n` wo`zine ta`n wo`zgeshelikleri.....	15
2-BAP. AZIQ-AWQAT KA`RXANALARI`NI`N` MARKETING STRATEGIYASI` HA`M WONI` RAWAJLANDI`RI`W USI`LLARI`	24
2.1. Azi`q-awqat ka`rxanalari`n basqari`w ha`m rawajlandi`ri`wda marketingtin` worni`	24
2.2. Azi`q-awqat ka`rxanalari` wo`ndirisinin` marketing strategiyasi` ha`m woni` rawajlandi`ri`w usi`llari`	34
3-BAP. RESPUBLIKAMI`ZDA AZI`Q-AWQAT KA`RXANALARI`N BASQARI`W HA`M RAWAJLANDI`RI`WDI`N` A`HMIYETLERI	43
3.1. Azi`q-awqat ka`rxanalari`n rawajlandi`ri`wdi`n` analizi ha`m woni` izertlew usi`llari`	43
3.2. Azi`q-awqat ka`rxanalari`n basqari`wda marketing xi`zmetinin` ekonomikali`q na`tiyjelili	52
JUWMAQLAW.....	64
PAYDALANI`LG`AN A`DEBIYATLAR DIZIMI.....	68

KIRISIW

**Temani`n` aktualli`g`i`.** Respublikami`z ekonomikasi`ni`n` yerkinlesiw ha`m reformalardi`n` teren`lesiw ha`mde socialli`q bag`darlang`an bazar ekonomikasi` jag`dayi`nda ilim ha`m praktika aldi`na xali`qti` ku`ndelik paydalani`w tovarlari` menen ta`miynlew tarawi`nda jan`a wazi`ypalar qoydi`. Bunda bazardi` azi`q-awqat wo`nimleri, a`sirese go`sh ha`m su`t wo`nimleri menen ta`miynlew, awi`l xojali`g`i`nda ha`r qi`yli` mu`lkshilik tu`rindegi islep shi`g`ari`w subektlerin tu`rlendiriw ha`m rawajlandi`ri`wdi`n` sho`lkemlesken ekonomikali`q tiykari`n tu`pten wo`zgeriw ha`zirgi ku`nnin` aktual ma`selelerinen biri boli`p yesaplanadi`.

O`zbekistan Respublikasi` Prezidenti I.A.Karimov wo`zinin` bayanati`nda [Awi`l xojali`g`i`ni`n` wo`zinde ken` ko`lemli wo`zgerisler ha`m sapa jag`i`nan jan`alani`wlar ju`z bermekte. Yelimizde awi`l xojali`g`i`n rawajlandi`ri`wdi`n` keleshegi haqqi`nda so`z yetkende, jer ha`m suw resurslari` boyi`nsha imkaniyatlarimi`zdi`n` sheklengenligin yesapqa ali`p, bul bag`darda birden – bir duri`s jol – awi`l xojali`g`i`n intensiv tiykarda rawajlandi`ri`w, jerlerdin` meliorativ awhali`n tu`p – tiykari`nan jaqsi`law, selekciya jumi`slari`n teren`lestiriw, joqari` na`tiyjeli zamanago`y agrotexnologiyalardi` yengiziw ha`m suwdan aqi`lg`a ug`ras paydalani`w, yen` a`hmiyetlisi – diyqan ha`m fermerlerdin` da`rti menen jasaw kerek¹]dep toqtali`p wo`tti.

Bu`gingi ku`nde xojali`q ju`rgiziwdin` jan`asha sistemasi`nda, a`sirese, azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`w ha`m paydalani`wda ju`zege kelgen jag`daylarda bazar subektlerinin` wo`z aldi`na rawajlani`w tendenciyasi` menen birge usi` tu`rdegi wo`nimlerdi islep shi`g`ari`wda qatnasi`wshi` barli`q sherikler wortasi`nda wo`z-ara baylani`slardi` tezlestiriwdi ko`zde tuti`wshi` integraciya processleri de rawajlani`p barmaqta. Awi`l xojali`g`i`nan go`sh, su`t ha`m basqa wo`nimler ko`rinishidegi birlemshi shiyki zatti`n` kerekli mug`darda ali`ni`wi`n ta`miynlewden ti`sqari` “islep shi`g`ari`w - qayta islew – jetkizip beriw - sati`w - paydalani`w” izbe-izliginde xi`zmet ju`ritiwshi xojali`q subektleri ushi`n qolayli` jag`daylar jarati`wshi` ha`mde wolardi` O`zbekistanni`n` azi`q-awqat penen

¹ O`zbekistan Respublikasi` Prezidenti I. Karimovti`n` elimizdi 2013 – ji`lda sotsialli`q – ekonomikali`q rawajlandi`ri`wdi`n` juwmaqlari` ha`m 2014 – ji`lg`a mo`lsherlengen ekonomikali`q bag`darlamani`n` en` a`hmiyetli wazi`ypalari`na bag`i`shlang`an Ministrler Kabinetinin` ma`jilisidegi bayanati`FF[Erkin Qaraqalpaqstan]gazetasi`, 2014 – ji`l, 21 – yanvar, № 9 (19471)

ta'miynleniwinde ekonomikali`q qa`wipsizlikni ta'miynlewshi wo`z-ara baylani`sli` turaqli` sistemag`a birlestiriwshi tu`rin jarati`w wobektiv za`ru`rlikke aylanadi`.

Pitkeriw bakalavr jumi'si'ni'n` maqseti ha'm wazi'ypalari`. Pitkeriw bakalavr jumi'sti'n` maqseti Respublikami`z awi`l xojali`g'i`nda bazar ekonomikasi`na sa'ykes azi`q-awqat wo`nimleri ka`rxanalari`nda paydalani`wshi`lardi'n` talaplari`na bag`darlang`an marketing strategiyasi`n tu`rlendiriw ha'm azi`q-awqat ka`rxanalari`n basqari`wdi'n` ilimiy ha'm metodikali`q tiykarlari`n islep shi`g'i`w ha'mde ha`reketke keltiriw boyi`nsha a`meliy usi`ni`slardi` tiykarlawdan ibarat.

**Pitkeriw bakalavr jumi'si'ni'n` obekti ha'm predmeti.** Jumi'sti'n` wobekti boli`p respublikami`zda azi`q-awqat jetilistiriwshi ka`rxanalari` sanaladi` ha'm predmeti boli`p, awi`l xojali`g'i` ka`rxanalari`nda azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wdi` basqari`w xi`zmetin ta'miynlewshi sho`lkemlesken ekonomikali`q mexanizmda jarati`w ma`seleleri yesaplanadi`.

Pitkeriw bakalavr jumi'si'ni'n` teoriyali`q ha'm metodikali`q tiykari`n O`zbekistan Respublikasi` Prezidenti I.A. Karimovti'n` miynetleri, sonday-aq, ilimiy izleniw ushi`n teoriyali`q ilimiy tiykar yetip, respublikami`z ha'm shet yellerdegı belgili ali`mlardi'n` usi` tarawdag`i` jarati`lg`an teoriyalari` ali`ndi`. Ilimiy izleniw ali`p bari`w ushi`n normativ baza yetip azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wdi` rawajlandi`ri`w boyi`nsha Oliy Majlis ta`repi`nen qabi`llang`an ni`zamlar, Prezident Pa`rmanlari`, hu`kimet qararlari` yesaplanadi`.

**Pitkeriw qa`nigelik jumi'si'ni'n` du`zilisi.** Jumi`s kirisiw, u`sh bap, juwmaqlaw ha'm paydalani`lg`an a`debiyatlar diziminen turadi`.

Kirisiw bo`liminde temanin` aktuallig`i, maqseti ha'm waziypalari`, obekti ha'm predmeti, izertlewdi`n metodikali`q ha'm teoriyali`q tiykarlari ko`rsetilgen.

Jumi'stin` birinshi babi` □Respublikada azi`q—awqat ka`rxanalari`n basqari`wdi`n ilimiy—teoriyali`q tiykarlari`□ dep atalg`an boli`p, bul jerde ma`mleketimizde azi`q—awqat tarawi`ni`n rawajlani`w basqi`shlari` ha'm woni`n a`hmiyetleri awi`l xojali`g'i` azi`q—awqat ka`rxanalari` wo`nimleri bazari`ni`n wo`zine ta`n wo`zgeshelikleri si`yaqli` a`hmiyetli ma`seleler qaralg`an.

Pitkeriw jumi'sti'n` ekinshi babi`, «Aziq-awqat ka`rxanalari`ni`n`

marketing strategiyasi` ha`m woni` rawajlandi`ri`w usi`llari`» dep atalg`an boli`p bul jerde, azi`q-awqat ka`rxanalari`n basqari`w ha`m rawajlandi`ri`wda marketingtin` worni`, azi`q-awqat ka`rxanalari` wo`ndirisinin` marketing strategiyasi` ha`m woni` rawajlandi`ri`w usi`llari` haqqinda aytilg`an boli`p jumi`sti`n` **u`shinshi babi`**, Respublikami`zda azi`q-awqat ka`rxanalari`n basqari`w ha`m rawajlandi`ri`wdi`n` a`hmiyetleri dep atalg`an boli`p, azi`q-awqat ka`rxanalari`n rawajlandi`ri`wdi`n` analizi ha`m woni` izertlew usi`llari`, azi`q-awqat ka`rxanalari`n basqari`wda marketing xi`zmetinin` ekonomikali`q na`tiyjeliligi ha`m woni`n` analizileri islengen.

Juwmaqlaw bo`liminde ma`mleketimizde azi`q – awqat tarawi`ni`n` rawajlani`w basqi`shlari` ha`m woni`n` a`hmiyetleri awi`l xojali`g`i` azi`q – awqat ka`rxanalari` wo`nimleri bazari`ni`n` wo`zine ta`n wo`zgesheliklerine teoriyali`q ha`m ilimiy usi`ni`slar berilgen.

1-BAP. RESPUBLIKADA AZI`Q-AWQAT KA`RXANALARI`N BASQARI`WDI`N` ILIMIY-TEORIYALI`Q TIYKARLARI`

1.1. Ma`mleketimizde azi`q-awqat tarawi`ni`n` rawajlani`w

basqi`shlari` ha`m woni`n` a`hmiyetleri

Respublikami`zda ekonomikali`q reformalardi` a`melge asi`ri`wda tiykarg`i` ma`selelerdi sheshiw, wo`ndiriste quramli` wo`zgerislerdi a`melge asi`ri`w makroekonomikali`q jetiskenlikke yerisiw ha`mde ekonomikani` ja`nede rawajlandi`ri`w ha`m xali`qti`n` turmi`s da`rejesin ko`teriw xaqqi`nda za`ru`r sharayatlar jarati`w imkani`n bermekte.

Bu`gingi ku`nde O`zbekistan xali`q xojali`g`i`nda azi`q-awqat sanaati`ni`n` u`lesi u`lken ha`m salmag`i` wo`zgeshe. Tarawdi`n` bul tu`ri tiykari`nan jergilikli shiykizatlarg`a tayang`an xalda jumi`s ali`p bari`p, su`t ha`m go`sh, may ha`m bali`q wo`nimleri, un ha`m un wo`nimleri, miywa-ovosh ha`m konservalar, ju`zim ha`m miywa materiallari`, spirt, araq, pivo, temeki, suwsi`n ishimlikler ha`m basqa da wo`nimlerdi islep shi`g`ari`w bag`darlari` jolg`a qoyi`lg`an.

Azi`q-awqat wo`ndirisinin` jetekshi tarawi` go`sh islep shi`g`ari`w boli`p tabi`ladi`. Ha`zirgi ku`nde respublikani`n` barli`q aymaqlari`nda ha`m iri qalalarda go`sh kombnntlari` islep turg`an boli`p, “O`zgo`shsutsanoat” birlespesi qurami`nda 23 iri go`sh kombinati`, go`sh jetistiriwge amalg`an 45 xojali`q ha`mde 100 den arti`q kishi ka`rxanalar islep turi`pti`.

G`a`rezsizlik ji`llari`nda ma`mleketimizdin` ha`r qi`yli` aymaqlari`nda ja`miyet, ma`mleket, shirket ha`m fermer xojali`qlari`, isbilermenler ta`repinen zamanago`y texnologiyalar menen ta`miyinlengen go`sh wo`nimleri ha`m ha`r tu`rli kolbasalar islep shi`g`aratug`i`n ko`plegen kombinatlar quri`ldi`.

Sut ha`m sut wo`nimlerin islep shi`g`ari`w da azi`q-awqat wo`ndirisinin` tiykarg`i` bo`leklerinen boli`p, bul tu`rindagi taraw su`t-qati`q, sari`may, su`t konservalari`, qurg`aq su`t, si`r, brinza, qaymaq, muzqaymaq, ayran, suzbe, qag`anaq, qurt h.t.b. si`yaqli` wo`nimler islep shi`g`ari`ladi`.

Azi`q-awqat wo`ndirisinin` ja`ne bir tarawi` – may islep shi`g`ari`w boli`p tabi`ladi`. Wo`ndiristin` bull tarawi`nda paxta mayi`n islep shi`g`ari`w jetekshi

rolin atqaradi`. Respublikami`zda ji`li`na uli`wma quwati` 3 mln. tonna mayli` wo`simlik tuqi`mi`n qayta isleytug`i`n 20 dan arti`q ka`rxana xi`zmet yetpekte. Wolarda tiykari`nan g`a`lle, soya, raps, miywa da`nekleri tuqi`mlari`nan may islep shi`g`ari`ladi`. Respublikada may wo`ndirisi azi`q-awqat wo`ndirisi jalpi` wo`ninin` 40 procentin quraydi`. Yen` iri may ekstrakciya zavodlari` Gulistan, Qasansay, Ferg`ana, Qoqan, Kattaqorg`an, Denaw, Urgenishte.

Taraw ka`rxanalari`nda texnologiyali`q processlerdi bekkemlestiriw ha`m islep shi`g`ari`wdi` avtomatlasti`ri`w, shet yel firmalari` menen birgelikte qosi`msha quwatlarid` iske tu`sirilgen. Ka`rxanalardi` texnikali`q jaqtan qayta ta`miyinlewde Krupp, Sket (Germaniya), “Alfa-Laval” (Shveciya), “Jon Braun”, “Karver”, “Kraun” (AQSh), “Macconi”, “Bollistra” (Italiya), Rossiya, Ukraina, Polsha firmalari` menen birgelikte birqansha isler a`melge asi`ri`ldi`.

Ma`mleket azi`q-awqat wo`ndirisinde elevator sanaati`ni`n` da u`lesi asi`p barmaqta. Bul ma`mleket xalqi`ni`n` un ha`m un wo`nimlerine bolg`an talaplari`n toli`g`i`menen qandi`ri`w menen baylani`sli` process boli`p tabi`ladi`. Jetistirilgen da`ndi tek qana elevator xojali`qlari`nda jaqsi` saqlawg`a boladi`. Soni`n` ushi`n da bul tarawdi` ken`eytiw ma`mleket azi`q-awqat wo`ndirisinin` gezektegi yen` a`hmiyetli wazi`ypalari`nan boli`p sanaladi`.

Ma`mleketimiz xalqi`ni`n` talaplari`n qanaatlandi`ri`w maqsetinde woni`n` azi`q-awqat wo`ndirisi ji`ldan-ji`lg`a ko`p wo`nim islep shi`g`ari`wdi` ta`miyinlemekte. Ma`mleket azi`q-awqat wo`ndirisi ka`rxanalari`nda 142,6 mi`n` tonna go`sh ha`m go`sh wo`nimleri, 213,4 mi`n` tonna sut ha`m sut wo`nimleri, 54,2 mi`n` tonna makaron wo`nimleri, 542,2 mi`n` tonna nan ha`m nan wo`nimleri islep shi`g`ari`lmaqta.

“O`zdonmahsulot” koncernge qarasli` Ferg`ana, Quva, Yangiywl, Shwrchi, Namangan, Samarqand, Buxara, Qasansay ha`m basqada qalalarda ko`p tu`rdegi un islep shi`g`ari`wshi` zavodlar, kombinatlar quri`lg`an. Respublikada sutkasi`na 120 tonnadan 500 tonnag`asha da`n tartatug`i`n 20 dan arti`q ka`rxanalar quri`ldi`, 44 ka`rxana texnikali`q jaqtan qayta rekonstrukciyalang`an. Sonli`qtan da ham ma`mlekette un islep shi`g`ari`w ko`lemi tez wo`spekte. Nan islep shi`g`ari`w

tiykari`nan “O`zdonmahsulot” qurami`nda boli`p tabi`ladi`. Wog`an 4 nan islep shi`g`ari`w birlespesi ha`m 21 nan zavodi` qaraydi`. “O`zbekbirlashuv” sistemasi`nda da nan islep shi`g`ari`ladi`. Bul sistemada 242 ka`rxana, 3 mi`n`g`a jaqi`n tandi`rlar ha`m kishi ka`rxanalar bar.

Respublikami`z azi`q-awqat wo`ndirisnde sharwa mallari` ushi`n jem ha`m sali`dan gu`rish islep shi`g`ari`ladi`. Gurush islep shi`g`ari`w shiyki zat rayonlari`nda jaqsi` jolg`a qoyi`lg`an. Qaraqalpaqstanda - Taxiataş, Xojeli, Qanli`ko`l, Shomanay, Shi`mbay, Xorezmde - U`rgenish, Xanqa, Bag`at, Surxandaryada - Muzrobod gurush zavodlari` iri ka`rxanalar boli`p yesaplanadi`.

Respublikami`zda miywa ha`m ju`zim, ovosh ha`m pali`z wo`nimlerinen ha`r qi`yli` konservalar islep shi`g`ari`w ken`eytirilgen. Woni`n` zamanago`y uskeneler menen jiyxazlang`an wo`ndiris ka`rxanalari`nda miywa kombinatlari`, vareneler, djem, sharbat, pomidor pastasi`, quri`ti`lg`an miywa, qawi`n qag`i` ha`m basqada wo`nimlar islep shi`g`ari`ladi`.

Ma`mleketimiz azi`q-awqat wo`ndirisinde ja`ne bir taraw — qant-sheker islep shi`g`ari`w jaqsi` jolg`a qoyi`lg`an. Wo`ndiristin` bul tu`rini rawajlandi`ri`w xali`qti`n` itiyaji`n qandi`ri`wg`a qarati`lg`an boli`p, qant islep shi`g`ari`w ushi`n shiyki zat tu`rinde qant la`bla`bisi jetitiriledi. Ma`mleketimizdin` quyashli` i`qli`mi`ni`n` sharayati`nda qant la`bla`bi wo`simliginin` qantli`li`q da`rejesi joqari` boli`wi` ta`biyyi. Soni`n` ushi`n da ma`mleketimiz ta`repinen qant la`bla`bisin jetistiriw ko`lemin ken`eytiriwge wo`z aldi`na itibar qaratpaqta. Xorezmde, Tashkent ha`m Samarqandta ha`mde basqa woblastlarda qant la`bla`bisin yegiw ken`eytirilmekte.

Vino ha`m kish-mish islep shi`g`ari`w da azi`q-awqat wo`ndirisinin` wo`z aldi`na tarmag`i` boli`p yesaplanadi`. Bul tarmaqta ha`r qi`yli` sorttag`i` ju`zimlerden kish-mish, ju`zim qiyamlari`, ha`r qi`yli` sorttag`i` vino, konyak, shampan vinosi`, araq ha`m basqa wo`nimler islep shi`g`ari`ladi`. Vinoshi`li`qqa qa`niygelestirilgen wo`ndiris ka`rxanalari`ni`n` u`lken bo`legi “O`zmevasabzavoduzumsanoat” birlespesine qarasli`.

Respublikada as duzi` 1991-jil`dan baslap ma`mlekettin` as duzi`na bolg`an

itijai'n jergilikli shiyki zat yesabi'nan qandi'ri'lmaqta. Qaraqalpaqstanni'n Qon'i'rat rayoni'nda ji'li'na 100 mi'n' tonna, Surxandaryani'n Sherabat rayoni' (Xo'jaikon) da ji'li'na 150—200 mi'n' tonna as duzi' qazi'p ali'nbaqta ha'm hali'qti'n' ken' paydalani'wi'na qoyi'lmaqta.

Samarqandta shay qadaqlaw fabrikasi'nda Xindistan, Qi'tay, Gruzuya, Turkiya, Indoneziyadan keltirilgen shaylarg'a islew berilmekte ha'm qadaqlanbaqta. Ka'rxana shet yel u'skeneleri menen jiyhazlang'an boli'p, ji'li'na 11—12 mi'n' tonna shay qadaqlaydi'.

Solay yetip g'a'rezsizlik ji'llari'nda ma'mleketimiz sanaati' jedel tu'rde rawajlanbaqta, tarawlari' ko'beymekte.

O'zbekistan Respublikasi' Prezidentinin' 2009—ji'l 26—yanvari'ndag'i' PQ—1047—sanli' Azi'q—awqat wo'nimlerin islep shi'g'ari'w ha'm ishki bazardi' toldi'ri'w boyi'nsha qosi'msha ilajlar haqqi'ndag'i' Qi' qarari'ni'n' wori'nlani'wi'n ta'miyinlew maqsetinde Qaraqalpaqstan Respublikasi' boyi'nshada birqansha jumi'slar islendi, tiykari'nan usi' qarar tiykari'nda Qaraqalpaqstan Respublikasi' Ministrler Kabinetinin' 2009—ji'l 3—fevraldag'i' 11F2—sanli' qarari' qabi'llani'p, wo'z aldi'na programma islep shi'g'i'ldi'. Soni'n' tiykari'nda Qaraqalpaqstan Respublikasi'nda azi'q—awqat wo'nimleri jetistiriwge u'lken itibar qarati'li'p, belgilengen wazi'ypalardi' izbe—izlik penen a'melge woshirish proceessinde bir qansha unamli' isle a'melge asi'ri'ldi'.

Mi'sali', 2010—ji'lda respublikada 6,7 mi'n' gektarg'a ovosh, 5,9 mi'n' gektarg'a kartoshka, 5,9 mi'n' gektarg'a pali'z, 4,7 mi'n' gektarg'a miywa ha'm 540 mi'n' gektarg'a ju'zim yeginleri yegilgen bolsa, 2011—ji'lda bolsa ovosh yeginlerinin' maydani' — 7,2 mi'n' gektarg'a (2010—ji'lg'a sali'sti'rg'anda 107,5 %), kartoshka 4,6 mi'n' gektarg'a (80,0 %), pali'z 6,9 gektarg'a (117,0 %), miywa 5,2 mi'n' gektarg'a (110,6%) ha'm ju'zim 541 mi'n' gektarg'a (100 %) jetkerildi. Yag'ni'y, 2011—ji'lda azi'q—awqat wo'nimlerinin' yegin maydanlari' 2010—ji'lg'a

sali'sti'rg'anda 700—800 gektarg'a ken'eytirilgen.

Keyingi ji'llarda azi'q—awqat wo'nimlerin jetistiriw ko'lemlerinde de sezilerli da'rejede wo'siw ku'zetilmekte. 2011—ji'lda 145,1 mi'n' tonna ovosh, 32,9 mi'n' tonna kartoshka, 76,3 mi'n' tonna pali'z, 27,4 mi'n' tonna miywa ha'm 3,67 mi'n' tonna ju'zim wo'nimleri jetistirildi. 2010—ji'lg'a qarag'anda ovosh wo'nimlerinin ko'lemi 10,9 mi'n' tonnag'a, kartoshka 3,7 mi'n' tonnag'a, pali'z 6,8 mi'n' tonnag'a, miywa 2,6 mi'n' tonnag'a ha'm ju'zim 0,2 mi'n' tonnag'a ko'beydi.

Xali'qti'n' miywa ha'm ju'zim wo'nimlerge degen deficitti joq yetiw maqsetinde, 2011—2013—ji'llarda ja'mi 3000 gektardan arti'q, sonnan 2011—ji'lda 757,2 gektar maydanda jan'adan baqlar payda yetiw boyi'nsha Qaraqalpaqstan Respublikasi' Ministrler Kabinetinin' qarari' qabi'llani'p, ma'nzilli programma islenip shi'g'il'gan.

Bul programma tiykari'nda iri ka'rxana ha'm sho'lkemler ha'mde xojali'qlarg'a 757,2 gektar jer maydanlari' aji'ratip berildi ha'mde bull maydanlarg'a 190 mi'n' danag'a jaqi'n miywali' na'ller yegildi. 410,8 gektar yeski baqlar rekonstrukciyalandi'.

Respublikada go'sh—su't, miywa—ovosh wo'nimlerin qayta islew ka'rxanalari'n rawajlandi'ri'w, wo'zimizde qayta islengen tayar azi'q—awqat wo'nimlerin ko'beytiwde bir qansha unamli' isler a'melge asi'ri'lg'an.

Mi'sali', 2009—ji'lda jobag'a muwapi'q respublikami'zda go'shti qayta isleytug'i'n 4 ka'rxana (Beruniy, Kegeyli, Taxtako'pir, Xojeli), 2010—ji'lda go'shti qayta isleytug'i'n 5 ka'rxana, 2009—ji'lda suttu qayta isleytug'i'n 4 ka'rxana (Kegeylide — 1, Qon'i'ratta — 1 ha'm To'rtkulde — 2), 2010—ji'lda suti qayta isleytug'i'n 7 ka'rxana ha'm 2009—ji'lda 3 miywa—ovoshti' qayta islew (Qanli'ko'l, Kegeyli ha'm To'rtkul), 2010—ji'lda 2 miywa—ovoshti' qayta islew ka'rxanalari', 2009—ji'lda 3 qam—sut qabi'llaw punktleri (Amudaryada — 2, Ellikqalada — 1), 2010—ji'lda 11 shiyki—sut qabi'llaw punktleri sho'lkemlestilgen.

Bunday proektlerdi a`melge asiri`w proceessinde 2009—ji`lda 846 mln.swm qarji` sarplani`p, 123 jan`a jumi`s wori`nlari`, 2010—ji`lda bolsa 1932,7 mln.swm qarji` jumsali`p, 133 jan`a jumi`s wori`nlari` jarati`lg`an.

2011—ji`ldag`i` go`sh—sutti ha`m miywa—ovoshti` qayta islew proektlerin a`melge asiri`w ha`mde qam—su`t qabi`llaw punktlerin sho`lkemlestiriw processinde 6054,4 mln.swm qarji` jumsali`p, 176 jan`a jumi`s wori`nlari` jarati`lg`an.

Zamanago`y bazar ken` tarmaqlang`an sistema boli`p, wol qansha wo`nim islep shi`g`ari`wdi`, qari`ydar ushi`n qanday si`pattag`i` tovar ha`m xi`zmetler za`ru`r boli`wi`n, wolardi` qanday bo`listiriw ha`m paydalani`w kerekligin ani`qlap beredi. Hesh qanday subekt bazar konyunkturasi`n, paydalani`wshi`lar ha`reketin, ba`seke wortali`g`i`n ha`r ta`repleme izertlemey turi`p, joqari` ekonomikali`q na`tiyjelilikke yerise almaydi`.

1-tablica

**Qaraqalpaqstan Respublikasi` boyi`nsha awi`l xojali`g`i` wo`nimlerin
islep shi`g`ari`w ko`rsetkishleri**

№	Qala ha'm rayonlar ati	Kartoshka			Ovosh			Miywa		
		May – dani', ga	Jalpi' wo'nim mi'n' t.	O'nim cFga	May – dani' ga	Jalpi' wo'nim mi'n' t.	O'nim cFga	May – dani' ga	Jalpi' wo'nim mi'n' t.	O'ni m cFga
	QR boyi'nsha	4577,0	32,9	73,7	7188,0	145,1	202,7	5211,9	27,4	63,6
1	Amudarya	647,0	5,6	86,6	1100,0	20,6	187,5	920,0	5,9	67,4
2	Beruniy	476,0	3,7	78,2	816,0	15,4	188,6	863,0	5,3	64,3
3	Qanli'ko'l	141,0	0,6	39,0	225,0	3,8	167,8	171,0	0,6	45,4
4	Qarao'zek	97,0	0,7	80,7	237,0	2,3	109,5	119,0	0,4	50,7
5	Kegeyli	186,0	1,7	89,8	391,0	4,2	107,7	229,0	0,8	44,1
6	Qon'i'rat	56,0	0,3	56,6	377,0	4,3	114,2	150,0	0,5	49,0
7	Moynaq	36,0	0,2	53,7	70,0	1,1	154,6	35,0	0,1	50,0
8	No'kis rFn	570,0	6,0	10,5	678,0	30,6	450,9	341,0	3,8	125,1
9	Taxtakopi r	74,0	0,7	92,8	229,0	2,1	92,4	43,0	0,3	67,9
10	To'rtkil	571,0	3,7	65,3	813,0	17,0	208,6	706,0	2,7	41,6
11	Xojeli	578,0	3,7	63,7	565,0	10,5	185,6	399,0	1,7	82,1
12	Shi'mbay	517,0	2,3	54,2	569,0	9,8	172,3	303,0	1,4	89,2
13	Shomanay	52,0	0,4	82,5	175,0	2,3	133,0	44,0	0,1	31,9
14	Ellikqala	568,0	3,3	58,3	824,0	20,4	247,5	840,0	3,7	55,5
15	No'kis q.	8,0	0,0	60,0	118,0	0,7	62,5	48,0	0,2	43,1
16	Taxiatash q	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	100,0	0,9	0,0	20,0

Bu'gingi ku'nde agrosanaat kompleksi tek qana wo'nim islep shi'g'ari'w menen yemes, ba'lkim shet yel investiciyalari'n kirgiziw, aldi'ng'i' texnologiyali' a'sbap-u'skenelerdi yengiziw, eksport da'rejesin ken'eytiwde jetekshi tarmaqlardi'n birine aylandi'. Usi' ji'ldi'n birinshi shereginde ma'mleketimizde sharwashi'li'qti' rawajlandi'ri'w boyi'nsha 550, qusshi'li'qta 262, bali'qshi'li'qta 345, pal-ha'rreshilikte 255 proekttin' a'melge asi'ri'lg'ani' da sonnan da'lalat beredi. Awi'l xojali'g'i' tarawi'ni'n wo'nimdarli'g'i'n asi'ri'w boyi'nsha ilajlardi'n turmi'sqa yengiziliwi na'tiyjesinde pali'z wo'nimlerin jetilistiriw ko'lemi 10,8 procent, go'sh 6 pocent, su't 6,7 procent, ma'yek tayarlaw 13,5 procentke asti'. Iri qaramallardi'n uli'wma sani' 4 procenttke wo'sip, 10,6 million basqa jetti.

Awi'l xojali'g'i' wo'nimlerin jetistirip, woni' toli'q qayta islep ati'rg'an ha'm wo'zinin' biznesin joqari' da'rejede diversifikaciyalap ati'rg'an fermer xojali'qlari'ni'n qollap-quwatlanip ati'rg'anli'g'i', awi'l xojali'g'i' texnologiyalari'n islep shi'g'aratug'i'n jetekshi shet yel ka'rxanalari' menen qospa ka'rxanalar sho'lkemlestirilip ati'rg'anli'g'i' usi'nday jetiskenliklerge yerisiwge a'hmiyetli faktor boli'p sanaladi'.

Ma'mleketimizde qabi'llang'an yeki programmali'q hu'jjet – 2012-2015 ji'llarda azi'q-awqat sanaati'n ken'eytiriw ha'm rawajlandi'ri'w ilajlari' programmasi' ha'm 2012-2015 ji'llarda awi'l xojali'g'i' shiyki zati'n teren' qayta islew ha'm tuti'ni'w tovarlari'n islep shi'g'ari'w ko'lemin ko'beytiw ha'm wolardi'n tu'rlerin ken'eytiw boyi'nsha qosi'msha ilajlar programmasi' ma'mleketimizde awi'l xojali'g'i' ha'mde azi'q-awqat sanaati'n ja'nede rawajlandi'ri'wg'a tiykar boli'p xi'zmet yetpekte.

1.2. Awi'l xojali'g'i' azi'q-awqat ka'rxanalari' wo'nimlari bazari'ni'n' wo'zine ta'n wo'zgesheliklari

O'zbekistan Respublikasi Prezidenti I.Karimovti'n' yelimizdi 2013—ji'lda socialli'q—ekonomikali'q rawajlandi'ri'wdi'n' juwmaqlari ha'm 2014—ji'lg'a mo'lsherlengen ekonomikali'q bag'darlamani'n' yen' a'hmiyetli wazi'ypalari'na bag'i'shlang'an Ministrlar Kabinetinin' ma'jilisindagi bayanati'nda [2013—ji'li' awi'l xojali'g'i' wo'nimlerin jetistiriwdin' ko'lemi 2000—ji'lg'a sali'sti'rg'anda 2,3 yese ko'beydi. Tek qana wo'tken ji'ldi'n' wo'zinde awi'l xojali'g'i' wo'nimlerin jetistiriw 6,8 procentke, soni'n' ishinde diyxanshi'li'q — 6,4 procentke, sharwashi'li'q — 7,4 procentke wo'sti.

Atap wo'tiw kerek, izbe—iz joqari' wo'sim pa'tleri mene bire, jalpi' ishki wo'nimnin' uli'wma ko'leminde awi'l xojali'g'i' wo'nimlari u'lesinin' azayi'w tendenciyasi'n ko'remiz. Ma'selen, 2000—ji'lda bul ko'rsetkish 30,1 procentti qurag'an bolsa, 2013—ji'lda tek qana 16,8 procentti quradi'.

Buni' ba'rinen buri'n ekonomikami'zda a'melge asi'ri'li'p ati'rg'an teren' strukturali'q wo'zgerislerdin', yelimiz bir waqi'tlardagi' agrar respublikadan basqi'shpa—basqi'sh ra'wishte sanaati' rawajlang'an zamanago'y ma'mleketke aylani'p barati'rg'ani'ni'n' ayqi'n tasti'yi'g'i' si'pati'nda qabi'l yetiwimiz da'rkar[2]—dep atap wo'tilgen.

Ji'l juwmaqlari' tuwrali' pikir ju'riter ekenbiz, o'tken ji'l ekonomikami'zdi' reformalaw bag'darlamasi'ni'n' logikali'q dawami' boldi', O'zbekistanni'n' g'a'rezsiz ji'llari'ndagi' rawajlani'wi' tariyx'i'nda, ja'miyetimizdi' izbe-iz demokratiyalı'q jan'alaw ha'm liberallasti'ri'w protsesinde ayri'qsha ori'n iyelegen ji'l boldi', dep toli'q isenim menen ayti'wi'mi'z mu'mkin dedi Prezidentimiz I.Karimov o'zinin' so'zin dawam ettirip.

Ha'zirgi du'nya-ju'zilik finansli'q-ekonomikali'q krizisi dawam etip

² O'zbekistan Respublikasi Prezidenti I.Karimovti'n' elimizdi 2013—ji'lda sotsialli'q—ekonomikali'q rawajlandi'ri'wdi'n' juwmaqlari' ha'm 2014—ji'lg'a mo'lsherlengen ekonomikali'q bag'darlamani'n' en' a'hmiyetli wazi'ypalari'na bag'i'shlang'an Ministrlar Kabinetinin' ma'jilisindagi bayanati'FF [Erkin Qaraqalpaqstan]gazetasi, 2014—ji'l, 21—yanvar, № 9 (19471).

ati`rg`an bir waqi`tta awi`l xojali`g`i` o`ndirisininin` na`tiyjeliligin ja`nede joqari`lati`w printsiptial za`ru`r a`hmiyetke iye ekenligin itibarg`a ali`p, fermer xojali`qlari`na aji`rati`li`p ati`rg`an jer maydanlari`n optimallasti`ri`w bari`si`nda za`ru`r jumi`slar a`melge asi`ri`li`p kelinbekte. Da`slep rentabelligi to`men ha`m keleshegi joq shirket xojali`qlari`n saplasti`ri`w negizinde sho`lkemlestirilgen jeke fermer xojali`qlari` bu`gingi ku`nde haqi`li` tu`rde awi`lda jetekshi buwi`ng`a – awi`l xojali`g`i` o`nimlerin o`ndiriwshi tiykarg`i` ku`shke aylandi`.

Awi`l xojali`g`i` azi`q-awqat o`nimleri marketing sistemasi` strukturasi` bazar ekonomikasi` rawajlang`an ma`mleketlerdegi strukturasi`na sa`ykes keledi. Biraq, bazar ekonomikasi`na o`tip ati`rg`an ma`mleketlerde azi`q-awqat o`nimleri marketingin ko`rip shi`g`i`wda marketingin` sho`lkemlestiriwshilik-ekonomikali`q mexanizmin ha`reketke keltiriwge ko`meklesiwshi texnologiyali`q strukturasi`n toli`q izertlew lazi`m. Bizin` pikirimizshe, marketing sistemasi`ni`n` “materialli`q” ha`m mag`li`wmatli` to`mengi sistemalari` bunday quramli`q bo`limlerge mi`sal bola aladi`.

Marketing ekonomikali`q kategoriya tu`rinde, woni`n` qurami` yaki xi`zmet tarawlari`nda islep shi`g`ari`w qurallari`, paydalani`w tovarlari` ha`m xi`zmet ko`rsetiw marketingi si`yaqli` tu`rlerdı wo`z aldi`na ko`rsetiw mu`mkin. Bulardi`n` ha`r birinin` xi`zmetinde uli`wma principi`ler ha`m wazi`ypalar saqlani`p qaladi`, biraq bul bag`darlardi`n` ha`r biri wo`zine say ta`repleri menen aji`rali`p turadi`. Aytayi`q, paydalani`w tovarlari` marketingi ha`r qi`yli` talap ha`m qa`lewine iye bolg`an paydalani`wshi`lardi`n` ken` ko`lemleri menen baylani`sli`. Bul tarawda paydalani`wshi` ha`rakterinin` tu`p a`hmiyetin u`yreniwge u`lken itibar beriledi. A`sirese, paydalani`wshi`larda toparlaw, reklama, wo`nim sati`wdi` payda yetiw – bulardi`n` barli`g`i` paydalani`w tovari` bazari`nda marketing xi`zmetinin` tiykarg`i` ma`seleleri boli`p yesaplanadi`. Paydalani`w tovarlari` bazari` – xali`qti`n` jeke za`ru`rligin qanaatlandi`ri`wshi` ha`m turmi`si`mi`zdi` bezew maqsetinde sati`p ali`ni`wshi` azi`q-awqat ha`m azi`q-awqat yemes wo`nimlerinin` aldi`-satti` qatnasi`qlari` kompleksin wo`z ishine aladi`. Paydalani`w tovarlari` bazari` wo`z gezeginde wo`z aldi`na bazarlarg`a: azi`q-awqat, kiyim-kenshek, a`tir-upa, xojali`q, ma`deniy tovarlar ha`m tag`i` da basqalarg`a bo`linedi. Azi`q-awqat sanaat qurami`na kiriwshi go`sh ha`m su`t jetistiriwshi ka`rxanalar

wo`nimleri azi`q-awqat wo`nimleri qurami`na kiredi.

Joqari`da ayti`p wo`tilgen su`t ha`m go`sh wo`nimlerin islep shi`g`ari`w tarawi` azi`q-awqat tovarlari`n paydalani`w bazari` marketinginin` ha`rakterli wo`zgesheliklerin ha`rakterlep, wol tiykari`nan, “4R” (price, product, place, promoution) tu`rleniwinde wo`z ko`rinishin tabadi`.

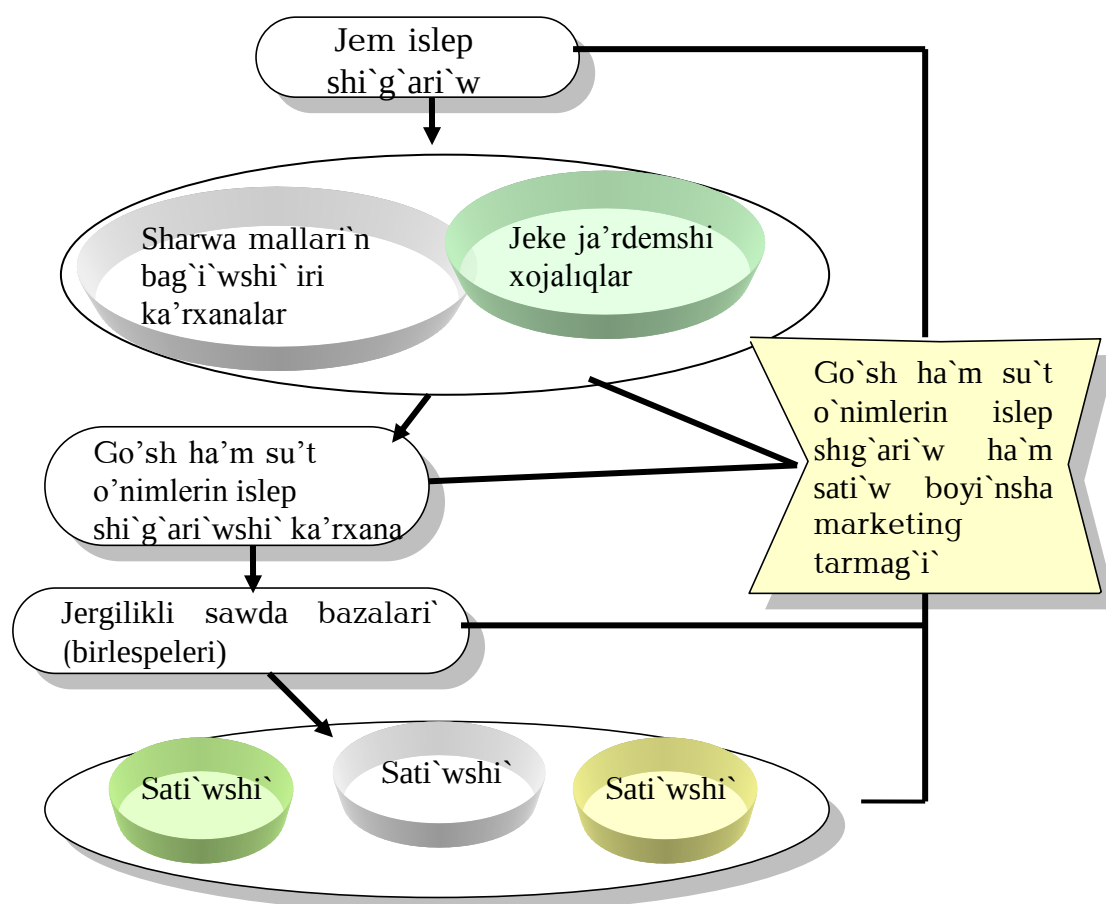
Marketingtin` mag`li`wmatlar almasi`ni`wi` processindegi wazi`ypasi` bul – paydalani`wshi` qanday tovar ali`wdi` qalep ati`rg`anli`g`i` ha`m bul tovar ushi`n qansha pul to`lewge tayar yekenligin ani`qlaw. Sati`wshi` bolsa wo`z za`ru`rliklerin qandi`ri`wg`a, ma`selen, sa`ykes keliwshi bahag`a iye boli`w, uzak mu`ddetli sha`rtnamani` imzalaw yaki puldi` ani`qlaw belgilengen mu`ddette ali`wg`a ha`reket qi`ladi`. Tranzakciya sati`wshi` ha`m qari`ydar wortasi`nda almasi`w sha`rtleri boyi`nsha kelisiw ju`zege kelgennen son` a`melge asi`ri`ladi`. Bazarda tabi`sqa yerisken ka`rxanalar ko`binese tranzakciyali`q marketingten sheriklik qatnasi`qlari` marketingine wo`tedi. Tranzakciyali`q marketing – yeki ta`rep ushi`n da paydali` bolg`an bir ma`rtelik kelisiw boli`p, maksimal da`rejede payda ali`wg`a umti`ladi`. Sheriklik qatnasi`qlari` marketingi atamasi` ta`repler wortasi`nda uzaq mu`ddet dawami`nda barli`q waqi`t du`ziliwshi kelisimlerdi bildiredi. Bunday qatnaslar bir ta`rep yekinshisine toli`q isengen jag`daylarda g`ana ju`zege keledi. Sheriklik qatnaslari` marketingi wo`nim islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalar, a`sirese, azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalardi`n` di`qqat worayi`nda ko`birek wori`n almaqta.

Bunday ka`rxanalardi`n` basshi`lari` uzaq mu`ddetli kelesheklerde bir ma`rtelik maksimal payda ali`wg`a bag`darlang`an jandasi`w wo`zin aqlay almawi`n tu`siniwi kerek. Sheriklik qatnaslari` marketingi paydalani`wshi`larg`a ko`rsetiletug`i`n xi`zmetler ha`mde tovar si`pati`n asi`ri`wg`a, sonday-aq, wolarda qani`g`i`wdi` qollap-quwatlawg`a bag`darlang`an boladi`. Tovardan qani`qqan, ko`p ji`llar dawami`nda usi` tu`rdegi tovar islep shi`g`ari`wshi` bir ka`rxanag`a sadi`q qalg`an paydalani`wshi`lar jan`a paydalani`wshi`larg`a qarag`anda ko`birek payda keltiredi. Birinshiden, ka`rxana islep shi`g`ari`wshi` tovar si`pati`nan qani`qqan paydalani`wshi`lar bul ka`rxanag`a ko`birek baradi`, wo`z tani`slari` ha`m doslari`na usi` ka`rxanani` usi`ni`s yetedi ha`mde bahalarg`a wonsha ko`p itibar bermeydi. Yekinshiden, ka`rxanalar jan`a qari`ydarlardi` wo`zine tarti`wg`a

ketken qa`rejetlerdi minimallasti`ri`w mu`mkinshiligine iye boladi`.

Son`g`i` ji`llarda ko`birek sho`lkemler marketing tarmag`i`na tiykarlani`wshi` bekkem qatnaslardi` rawajlandi`ri`w di`n` abzalli`g`i`n sezbeke. Marketing (isbilermenlik) tarmag`i` wo`z qurami`na ka`rxanani`n` wo`zi ha`m woni`n` menen uzaq mu`ddetli turaqli` qatnaslar wornatqan basqa sho`lkemlerdi (shiyki zat ta`miynachi`lar, bankler, tiykarg`i` paydalani`wshi`lar) qamrab aladi`. Bunday turaqli` sheriklik birlespeleri qi`sqa mu`ddetli qatnaslar worni`na wo`z-ara isenim, ma`plilik ha`m ma`jbu`rliklarga tiykarlang`an sheriklik ju`zege keliwine umti`ladi`.

Bizin` pikirimizshe, bunday birlespelerdi O`zbekistan azi`q-awqat wo`nimleri tarawi`nda da tu`rlendiriw ha`m rawajlandi`ri`w maqsetke muwapi`q. Basqa hesh qanday tarawda bolmasada, a`sirese azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`w tarawi`nda sheriklerdin` turaqli` birlespelerin tu`rlendiriw mu`mkin. Ma`selen, bunday birlespeler qurami`na jjem islep shi`g`ari`wshi`lar, go`sh, su`t ha`m basqa tu`rdegi wo`nimler islep shi`g`ari`wshi` xojali`qlardi` kirgiziw mu`mkin. Bunday bo`lim qurami`nda azi`q-awqat wo`nimleri menen sawda qi`li`wshi` sho`lkemler de boli`wi` mu`mkin (1.1-su`wret).

1.1-su'wret. O'zbekistan Respublikasi' azi'q-awqat sanaati' marketing tarmag'i'ni'n' du'zilisi

Keltirilgen sistemadan ko'rinip turg'ani'nday, azi'q-awqat wo'nimlari sanaati'nda marketing tarmag'i' jem islep shi'g'ari'wshi' ka'rxanalar, go'sh, su't ham basqa tu'rdegi wo'nimlar islep shi'g'ari'wshi' ka'rxana ha'm jeke ja'rdemshi xojali'qlardan ibarat boladi'. Bunnan ti'sqari', tarmaq qurami'na sonday-aq, go'sh ha'm su't wo'nimlerin (kolbasa, sosiska, si'r, yogurt, qaymaq ha'm basqalar) shi'g'ari'wshi' ka'rxanalar da kiredi.

Soni'n' menen bir qatarda marketing tarmag'i' qurami'nda xali'qti'n' ha'r qi'yli' tu'rdegi azi'q-awqat wo'nimlerine bolg'an talap ha'm za'ru'rliklerin qandi'ri'wi' kerek bolg'an sawda ka'rxanalari' da aji'rali'p turadi'.

Bazar ekonomikasi' jag'daylari'nda wo'nim islep shi'g'ari'w ha'm sati'w processinde marketing u'lken rol woynamaqta. Marketing paydalani'wshi'lar za'ru'rlik ha'm talap sezib ati'rg'an ha'r qi'yli' zatlarg'a xi'zmetlerdi jarati'w, usi'ni's yetiw ha'm almasti'ri'w joli' menen iye boli'wi'na tiyisli socialli'q ha'm

basqari`w processin ani`qlaydi`.

Marketingtin` wazi`ypasi` almasti`ri`w processine ko`meklesiw ha`m ka`rxanani`n` paydalani`wshi`lar menen wo`z-ara paydali` almasti`ri`wi`nda qatnasi`w qa`biletin sho`lkemlestiriw. Ha`r bir ka`rxanani`n` marketing paydalani`wshi`lari`n turaqli` tu`rde wo`zine tarti`w ha`m qari`ydarlar sadaqati`n uzaq mu`ddet dawami`nda saqlawg`a qarati`lg`an boli`wi` kerek. Sol sebepli ka`rxana ma`pli toparlarg`a, yag`ni`y akciyadarlar, personallar ha`m uli`wma ja`miyet talaplari`n qandi`ri`w ushi`n resurslarg`a iye boladi`.

Bunday marketing to`mendegi wazi`ypalardi` wori`nlaydi`:

- birinshiden, maqsetli bazarlardi` ani`qlawg`a mu`mkinshilik jaratadi`. Bul usi` ka`rxanada islep shi`g`ari`lg`an tovardi` sati`p ali`w qa`lewinde bolg`an paydalani`wshi`lardi` ani`qlawdi` ko`zde tutadi`. Maqsetli bazarlardi` tan`law to`lewge jaramli` talap ha`m ka`rxanani`n` usi` talapti` qandi`ri`w mu`mkinshilikleri menen baylani`sli` boladi`. Wo`z gezeginde to`lewge jaramli` talap xali`qti`n` da`ramatlari` da`rejesine baylani`sli` boladi`;

- yekinshiden, marketing izertlewlerin wo`tkiziw talap qi`li`nadi`. Yag`ni`y, tan`langan bazarda paydalani`wshi`lardi`n` bar ha`m ju`zege keliwi mu`mkin bolg`an potencial mu`mkinshilikleri tuwri`si`nda mag`li`wmat toplaw ha`m analizlew kerek boladi`. Bunday mag`li`wmatlar paydalani`wshi`lardi`n` nelerdi abzal ko`riwi ha`m uqsas tovar usi`ni`s qi`li`p ati`rg`an ba`sekeshiler ha`reketlerin ani`qlawg`a mu`mkinshilik jaratadi`;

- u`shinshiden, marketing-miksti rejelestiriw kerek. Bul bolsa tovarlarg`a baha belgilew, tovardi` bazarg`a kiritiw jollari` ha`m wolardi` bo`listiriw kanallari`n ani`qlawdi` talap yetedi. Marketing-mikstin` tiykarg`i` maqseti paydalani`wshi`larg`a belgili tu`rdegi azi`q-awqat wo`nimlerin usi`ni`s yetiw, wolardi` ka`rxanani`n` paydalani`wshi`lar ushi`n kerekli bolg`an wo`nimlerdi islep shi`g`ari`w boyi`nsha jan`a mu`mkinshiliklerden xabardar qi`li`w;

- to`rtinshiden, tovardi` islep shi`g`i`w, yag`ni`y ka`rxana xali`q za`ru`rliklerin qandi`ri`wshi` ha`mde maqsetli paydalani`wshi`lardi`n` qa`lewlerine juwap beriwshi wo`nim tu`rlerin jarati`wi` kerek;

- besinshiden, gu`zetiwlir wo`tkiziw. Marketing tarmag`i` paydalani`wshi`lar menen uzaq mu`ddetli turaqli` baylani`slardi` wornati`wg`a

bag`darlang`anli`g`i` sebepli sebepli qa`ri`ydarlardi` azi`q-awqat wo`nimlerinin` belgili bir tu`rleri menen qandi`ri`w da`rejesinde turaqli` informaciya kanali`n ta`miynlew talap yetiledi. Gu`zetiwi processin sho`lkemlestiriw sebepli za`ru`rlikler ha`m ba`sekeshilik wortali`g`i`ni`n` wo`zgeriwlerin tezlik penen ani`qlawg`a, buni`n` na`tiyjesinde bolsa tovar ha`m marketing-miksin sho`lkemlestiriwge mu`mkinshilik jarati`ladi`.

Solay yetip, juwmaqlap aytqanda, ha`zirgi waqi`tta O`zbekistan ushi`n ha`rakterli bolg`an bazar ekonomikasi` prinsiplerin ken` a`melge asi`ri`w jag`daylari`nda ba`sekeshilik ha`m Yerkini isbilermenlik rawajlani`p barmaqta. Bunday jag`daylarda tabi`sqa umti`li`p ati`rg`an ka`rxanalar birinshi wori`ng`a paydalani`wshi`lardin` ma`plerin qoyi`wi` kerek. Biraq bul sha`rtlerdi geypara ka`rxanalar g`ana toli`q yesapqa aladi`. Ka`rxanalardin` keri bo`legi basqa prinsiplerge a`mel qi`li`wdi` lazi`m dep woylaydi`.. Soni`n` menen baylani`sli` halda biznesti basqari`wdi`n` yen` tarqalg`an koncepciyalari`n ko`rip shi`g`i`w maqsetke muwapi`q. Bul bolsa O`zbekistanda azi`q-awqat wo`nimleri sanaati` ka`rxanalari` usi` prinsiplerge tayani`wi` ha`m wo`z biznesin zamanago`y marketing texnologiyalari`n yesapqa alg`an halda ken`eytiriwi kerekligi menen baylani`sli`.

2-BAP. AZIQ-AWQAT KA`RXANALARI`NI`N` MARKETING STRATEGIYASI` HA`M WONI` RAWAJLANDI`RI`W USI`LLARI`

2.1. Azi`q-awqat ka`rxanalari`n basqari`w ha`m rawajlandi`ri`wda marketingtin` worni`

Ma`mleketimizdin` yen` za`ru`r tarmag`i`, bull awi`l xojali`g`i` boli`p yesaplanadi`. Bul tarmaq Ma`mleket xalqi`ni`n` azi`q-awqat wo`nimlerine, qayta islew sanaati` tarmaqlari`ni`n` shiyki zatqa bolg`an talabi`n qanaatlandi`radi`. Azi`q-awqat wo`nimlerinin` 90 payi`zg`a jaqi`ni` agrar tarmaqta tayarlanadi`. Awi`l xojali`g`i` respublikami`zdi`n` bazarlari`na azi`q-awqat wo`nimleri ha`m kayta islew sanaati`na shiyki zat jetkizip beriw menen birge, awi`l xojali`g`i` mashina islep shi`g`arwi`, ximiya sanaati` kibi bir qatar tarmaqlar wo`nimleri ushi`n kepilli bazar boli`p yesaplanadi`.

Respublikami`z Prezidenti I.Karimov wo`zinin` wo`tken ji`l

juwmaqlari boyi'nsha bayanati'nda 2013—ji'li awi'l xojali'g'i wo'nimlerin jetistiriwdin ko'lemi 2000—ji'lg'a sali'sti'rg'anda 2,3 yese ko'beydi. Tek qana wo'tken ji'ldi'n wo'zinde awi'l xojali'g'i wo'nimlerin jetistiriw 6,8 procentke, soni'n ishinde diyxanshi'li'q — 6,4 procentke, sharwashi'li'q — 7,4 procentke wo'sti.

Wo'tken 2013—ji'lda miynetkesh diyqan ha'm fermerlerimizdin pida'kerlik miyne ti mene misli ko'rilmegenna'tiyjelerge yerisildi — 7 million 800 mi'n' tonna g'a'lle, 8 million 400 mi'n' tonna ovosh jetistirildi. Yelimizdin alken qi'rmani'na 3 million 360 mi'n' tonnadan aslam paxta shiyki zati' jetkerip berildi³ — dep atap wo'tti.

Bul wo'z gezeginde ekonomikali'q reformalardi' teren'lestiriw jag'dayi'nda fermer xojali'qlari'n rawajlandi'ri'w tiykari'nda yerisilgen jetiskenlikler boli'p tabi'ladi'.

Respublikada a'melge asi'ri'li'p ati'rg'an reformalar ha'm jer ju'zilik finansli'q dag'dari'sti'n unamsi'z ta'sirlerine qarsi' ko'rilip ati'rg'an ilajlardi'n na'tiyjeliligi Xali'qarali'q valyuta qori', Ja'ha'n banki, Aziya rawajlani'w banki si'yaqli' abi'rayli' xali'qarali'q finans ha'm ekonomikali'q institutlar ta'repinen joqari' bahalani'p ati'rg'anli'g'i ayri'qsha ko'rsetip wo'tildi. Atap aytqanda, Xali'qarali'q valyuta qori'ni'n 2011—ji'l noyabr ayi'nda yelimizge kelgen missiyasi'ni'n bayanati'nda O'zbekistan izbe-iz wo'siwge yeriskenligi ha'm globalli'q fiiansli'q dag'dari'sqa qarsi' tabi'sli' ilajlar ko'rip ati'rg'ani' atap wo'tilgen, sonday-aq, worta mu'ddetli perspektivada ekonomikali'q wo'siwdin joqari' pa'tleri saqlani'p qali'wi' haqqi'nda unamli' boljaw bildirilgen.

Wo'tken ji'ldi'n juwmaqlari' tuwrali' pikir ju'riter yekenbiz, awi'l xojali'g'i wo'ndirisininin' na'tiyjeliligini ja'nede joqari'lati'w principial za'ru'r a'hmiyetke iye yekenligini itibarg'a ali'p, fermer xojali'qlari'na aji'rati'li'p ati'rg'an jer maydanlari'n woptimallasti'ri'w bari'si'nda za'ru'r jumi'slar a'melge asi'ri'li'p kelinbekte. Da'slep rentabelligi to'men ha'm keleshegi joq shirket xojali'qlari'n saplasti'ri'w negizinde sho'lkemlestirilgen jeke fermer xojali'qlari' bu'gingi

³ O'zbekistan Respublikasi' Prezidenti I. Karimovti'n' elimizdi 2013—ji'lda sotsialli'q—ekonomikali'q rawajlandi'ri'wdi'n' juwmaqlari' h'a'm 2014—ji'lg'a mo'lsherlengen ekonomikali'q bag'darlamani'n' en' a'hmiyetli wazi'ypalari'na bag'i'shlang'an Ministrlar Kabinetinin' ma'jilisindegi bayanati'FFErkin Qaraqalpaqstan gazetası, 2014—ji'l, 21—yanvar, № 9 (19471).

ku`nde haqi`li` tu`rde awi`lda jetekshi buwi`ng`a – awi`l xojali`g`i` wo`nimlerin wo`ndiriwshi tiykarg`i` ku`shke aylandi`.

Awi`l xojali`g`i` azi`q-awqat wo`nimleri marketing sistemasi` strukturasi` bazar ekonomikasi` rawajlang`an ma`mleketlerdegi strukturasi`na sa`ykes keledi. Biraq, bazar ekonomikasi`na wo`tip ati`rg`an ma`mleketlerde azi`q-awqat wo`nimleri marketingin ko`rip shi`g`i`wda marketingin` sho`lkemlestiriwshilik-ekonomikali`q mexanizmin ha`reketke keltiriwge ko`meklesiwshi texnologiyali`q quramli`q bo`leklerin detalli` (jaqsi`lap) ra`wishte izertlew za`ru`r. Bul, birden-bir marketing sistemasi`ni`n` “materialli`q” ha`m mag`li`wmatli` to`mengi sistemalari` bunday quramli`q bo`limlerge mi`sal bola aladi`.

Azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`w menen shug`i`llani`wshi` ayri`qsha bir xojali`qti`n` marketing wortali`g`i` makroortali`q faktorlari`nan ti`sqari` ta`miynlewshiler, ba`sekishiler, marketing qurallari` ha`m tikkeley xojali`qti`n` wo`zinen quraladi`. Sistemali` analizlewler mikroortali`qti`n` barli`q ag`zalari` iskerligin baqlaw mu`mkinshiligin berip, bul wo`z na`wbetinde za`ru`r basqari`w qararlari`n wo`z waqti`nda qabi`l qi`li`w mu`mkinshiligin jaratadi`.

Ta`miynlewshilerdi bahalawda to`mendegi reyting ko`rsetkishleri bari`wshi` ta`rtipte jaylasti`ri`lg`an poziciyalarg`a ayri`qsha di`qqat qaratıw kerek:

- wo`nim jetkerip beriwdin` uli`wmali`q ko`lemde ha`r bir ta`miynlewshinin` u`lesi ha`m jetkerip berip ati`rg`an tovarlar dizimi;
- wo`nim bahasi`ni`n` wo`zgeriwi;
- jetkerip berilip ati`rg`an wo`nim sapasi`;
- wo`z waqti`nda ha`m isenimli tu`rde wo`nim jetkerip beriw;
- sha`rtnama kelisimleri tu`rleri.

Xojali`q qatnasi` shen`berlerinin` ha`r bir tu`rin jaqsi`lap analizlew joli` menen usi` toparlar xojali`q iskerligi ushi`n qolayli` boli`wi`n ta`miynleniwi sa`ykes keliwshi rejelerdi islep shi`g`i`w za`ru`r. Bul bag`dardag`i` yen` uli`wmali`q ha`m tipikali`q ha`rektler si`pati`nda to`mendegilerdi ko`rsetiw mu`mkin:

- finansli`q shen`berlerdin` unamli` mu`na`sibetlerine yerisiw ushi`n wo`zinin` finansli`q turaqli`li`g`i`na da`liyl keltiriw, ji`lli`q yesabatlardi` ja`riya qi`li`w;

- usi` xojali`qta islep shi`g`aratug`i`n azi`q-awqat wo`nimlerinin` paydali`li`g`i` tuwri`si`nda mag`li`wmatlardi` baspadan shi`g`ari`w;
- xojali`q iskerligine ta`sir ko`rsetiwi mu`mkin bolg`an ma`mleket institucionalli`q wortali`g`i`, birinshi wori`nda ni`zamshi`li`qti` baqlap bari`w;
- tuti`ni`wshi`lardi`n` barli`q toparlari` menen turaqli` baylani`sta boli`w;
- ma`mlekettin` ayri`qsha aymaqlari`nda sharwashi`li`qti` rawajlandi`ri`wg`a investiciya ha`m kreditlar aji`rati`w;
- qari`ydarlardi`n` mu`ta`jlikleri ha`m shikayatlari`na itibar qarati`w;
- ishki baylani`sli` shen`berler ag`zalari`n mag`li`wmat penen ta`miynlew maqsetinde mag`li`wmat byulletenlerin shi`g`ari`w.

U`lken ha`m worta ka`rxanalarda tiykarg`i` funkciya marketing xi`zmetinen ibarat bolg`an arnawli` basqari`w du`zilislerin jarati`w maqsetke muwapi`q. Mayda xojali`qlar (diyxan, fermer ha`m jeke ja`rdemshi xojali`qlar) wo`z finansli`q qarji`lari`n birlestiriwi ha`m regionalli`q marketing woraylari` (oblast ha`m rayon marketing woraylari`) arqali` sa`ykes keliwshi iskerlikti a`melge asi`ri`wi mu`mkin.

Azi`q-awqat wo`nimleri marketingin` tiykarg`i`, yen` uli`wmali`q funkciyalari` to`mendegilerden ibarat:

- tuti`ni`w talabi` dinamikasi` qatnasi`n u`yreniw ha`m ali`ng`an mag`li`wmatlardan xojali`q iskerliginde qararlar islep shi`g`i`w ha`m qabi`l qi`li`w processlerinde paydalani`w;
- tiykarg`i` ko`rsetkish maksimal payda ali`w yesaplani`wshi` xojali`q iskerligi na`tiyjeliligin asi`ri`w maqsetinde islep shi`g`ari`wdi` bazar talaplari`na sa`ykeslestiriw;
- reklama ha`m sati`wdi` xoshametlew usag`an qurallardan wolardi` kerekli bag`darda qa`liplestiriw maqsetinde paydalang`an halda tuti`ni`wshi`lar talabi` ha`m bazarg`a ta`sir ko`rsetiw.

Azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`w ha`m sati`w tarawi`nda marketing iskerligi to`mendegi tiykarg`i` elementlerden quralg`an:

- bazardi`n` jag`dayi` ha`m woni`n` rawajlani`w perspektivalari`n kompleks ra`wishte u`yreniw joli` menen qari`ydarlardi`n` usi`ni`s qi`li`p ati`rgan wo`nim ha`m xi`zmet tu`rlerine bar bolg`an ha`m potencial talaplari`n ani`qlaw;

- woraw ha`m qadaqlaw materiallari`n islep shi`g`i`w, texnikali`q rawajlani`wi`n sho`lkemlestiriw, wo`nim sati`wdi`n` arnawli` usi`l ha`m formalari`n tanlaw;

- wo`nim assortimentin basqari`w, islep shi`g`ari`wdi` muwapi`qlasti`ri`w ha`m rejelestiriw;

- baha ju`zege keliwin basqari`w boyi`nsha ila`jlardi` islep shi`g`i`w ha`m wolardi`n` na`tiyjeliligin tekseriw;

- shiyki zat ha`m materiallardan paydalani`wdi`n` ekonomikali`q na`tiyjeliligin analizlew, ta`miynlewshiler menen wo`z ara baylani`slardi` sho`lkemlestiriw ha`m wolardi`n` isenimliligin bahalaw;

- marketing rejesin qa`liplestiriw;

- marketing funkciyalari`n basqari`w ha`m qadag`alawdi` ta`miynlew.

Marketing usi`llari`ni`n` rawajlani`wi` ha`m wolardan wo`nimli paydalani`w aqi`betinde sharwashi`li`q wo`nimlerge talaplardi` ani`qlaw, wo`nim islep shi`g`ari`wshi`lardi`n` sati`p ali`wshi`lar menen uzaq mu`ddetli baylani`slari`n ta`miynlew, tovarlardi`n` yen` kem shi`g`i`nlar menen do`retiliwin sho`lkemlestiriw mu`mkin. Solay yetip, azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`w tarawi`nda marketing du`zilisleri iskerliginin` tiykarg`i` bag`darlari`n to`mendegi tu`rde belgilew mu`mkin:

- birinshiden, wo`nim islep shi`g`ari`w ha`m xojali`qlardi`n` da`ramatlari`n xoshametlew;

- yekinshidan, da`ramatti`n` xojali`qlarda ken`eytirilgan islep shi`g`ari`w ushi`n za`ru`r bolg`an belgili bir da`rejede boli`wi`n kepillew;

- u`shinshidan, bazar infrastrukturasi`n rawajlandi`ri`w;

- to`rtinshiden, wo`nim eksporti`n sho`lkemlestiriw ha`m azi`q-awqat wo`nimleri bazari`n ta`rtipke sali`wi`n inabatqa alg`an halda importti` ta`rtipke sali`w.

Ha`zirgi waqi`tta O`zbekistanda ba`sekeshilik bazari`n jarati`w marketingtin` tiykarg`i` wazi`ypalari`nan biri boli`p yesaplanadi`. Azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi`lardi`n` bazardag`i` ba`sekesi islep shi`g`ari`wshi`lardi`n` wo`z wo`nimlerinen yerkin paydalani`w huqi`qi`n ali`wi` menen ta`miynleniwi mu`mkin boli`p, bug`an ko`p ukkladli` ekonomika ha`m ha`r

tu`rli menshik formalari`ni`n` rawajlani`wi` joli` menen yerisiw mu`mkin. Islep shi`g`ari`wshi`lardi`n` wo`z xojali`qlari` ha`m ijarag`a ali`ng`an xojali`qlarda wo`nimdi qayta islew ha`m saqlawdi` rawajlandi`ri`wi` da tap sonday bag`darda ha`reketlenedi. Bul bolsa wo`nimlerdi ji`l boyi` sati`wg`a ha`m da`lda`lshi sho`lkemler ta`repinen zapaslar monopolistligi de bahalardi` asi`ri`wg`a jol qoymawg`a mu`mkinshilik beredi.

O`zbekistan Respublikasi` ekonomikasi`ni`n` sharwashi`li`q tarmag`i` a`meliyati`nda marketingti sho`lkemlestiriw ushi`n rawajlang`an ma`mleketlerdin` ta`jiriybesin qalay bolsa solay ko`shirip almaw kerek. Bul ta`jiriybelerdi principial ra`wishte u`yrenip shi`g`i`w ha`m jergilikli sha`rayatlarg`a maslasti`ri`w za`ru`r. Azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalarda marketing sistemasi`n jarati`wga ha`r ta`repleme woylap ko`rgen halda jantasi`w ham O`zbekistan azi`q-awqat wo`nimleri bazari` jaqsi` rawajlanbag`anli`g`i`, wog`an wo`nimlerdin` to`men sapasi` ha`m ba`lent bahalari` ta`nligi, konkurenciyani`n` joqli`g`i`, islep shi`g`ari`wdi`n` zi`yan keltiriwin inabatqa ali`w za`ru`r. Bizin` pikirimizshe, birinshi basqi`shta marketing tiykari`nan ishki bazarda rawajlani`p, wo`nimdi sati`w wo`nim islep shi`g`ari`li`p ati`rg`an rayon ha`m kon`si` rayonlarda, soni`n`day kon`si` ma`mleketlerde a`melge asi`ri`ladi`.

Bul jerde azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalar marketing iskerliginin` ku`shsiz ta`replerinin` biri tikkeley tuti`ni`wshi`lardi`n` tiykarg`i` bo`liminen u`zilip qalg`an waqti`nda ko`rinedi. Sharwashi`li`q tarawi`nda marketingtin` na`tiyjeli sistemalari` ha`m koncepciyalari`n yengiziw ushi`n arnawli` marketing bo`limlerin sho`lkemlestiriw za`ru`r. Wolar ha`r bir xojali`qti`n` wo`zine ta`n ta`replerin yesapqa alg`an halda wo`z qurami`na marketing xi`zmetinn` belgili wazi`ypalari`n ani`qlaw, xi`zmetkerlerdin` huqi`q ha`m minnetlemeleri, xojali`qti`n` basqa bo`limleri menen wo`z ara baylani`slari` ha`m basqalardi` kiritiwshi qag`i`ydalar tiykari`nda iskerlik ju`ritiwi lazi`m.

Marketing xi`zmeti xojali`qta marketing iskerliginin` barli`q funkciyalari` wori`nlani`wi`n ta`miynlewi lazi`m.

Xojali`qti`n` funkcional worayi`na tuti`ni`wshi` ha`m woni`n` talaplari` qoyi`latug`i`n marketing koncepciyasi` yen` na`tiyjeli koncepciya yesaplanadi`. Bul halda xojali`q klientke qarati`lg`anli`qti` a`melge asi`radi` ha`m sol tiykarda

xojali`qti`n` barli`q funksional bo`limlari tuti`ni`wshi`lar mu`ta`jliklarin ila`ji bari`nsha jaqsi`raq tu`siniw ha`m qanaatlandi`ri`w maqsetinde birgelikte iskerlik ju`ritedi. Bul jerde marketing worayli`q roldi woynawi` lazi`m, sebebi xojali`q tek g`ana sol jag`dayda g`ana tuti`ni`wshi`lar talaplari`n tiykarlap beriwi ha`m na`tiyjeli tu`rde qanaatlandi`ri`wi` mu`mkin.

Bul jerde soni` ayri`qsha atap wo`tiw kerek, marketing iskerligin a`melge kiritiw tezligi ha`m ta`rtibi sharwashi`li`qti`n` wol yamasa bul tarmag`i`, wol yamasa bul xojali`qti`n` wo`zine ta`n wo`zgesheliklerine, basqari`wdi`n` barli`q masshtabta woperativligi ha`m maslasi`wshan`li`g`i`na, sonday-aq, sharwashi`li`q tarmag`i` ushi`n marketing tarawi`nda qa`niygeler tayarlaw ha`m arawli` izertlew ha`m proektlerdi a`melge asi`ri`wg`a baylani`sli` boladi`. Ha`zirgi waqi`tta O`zbekistan Respublikasi`nda hesh bir bilimlendiriw mekemesinde usi` tarmaq ushi`n marketologlar tayarlanbay ati`r.

Marketing wortali`g`i`ni`n` bazardi`n` quramli`li`q bo`limi si`pati`ndag`i` klassifikaciyasi`, bizin` pikirimizshe, bazar du`zilislerinin` bar ha`m qa`lilesip ati`rg`an sho`lkemlestiriwshilik sxemalari`n, sonday-aq, azi`q-awqat wo`nimlerinen paydalani`w ha`m resurslar balansin` ibarat boli`wi` lazi`m.

Bazar strukturasi`ni`n` bir bo`limi (tovar islep shi`g`ari`wshi`lar, infrastrukturasini`n` ma`mleketke tiyisli ha`m basqa wobektleri) qa`liplesip bolg`an, biraq wolardi` pu`tkil awi`l xojali`g`i`ni`n` strukturasi`na ten`lestiriw tuwri` yemes bolar yedi. Ga`p sonda, bul du`zilislardin` sho`lkemlestiriwshilik-ekonomikali`q mexanizmi bazar qatnasi`qlari` sheklengen halda rawajlang`an waqi`tta administrativlik-buyri`qpazli`q sistemasi`na sa`ykeslesedi, sol sebepli usi` tarmaqti`n` ha`zirgi waqi`ttag`i` na`tiyjeliligi kewildegidey da`rejede yemes.

Sistemali` izertlewge tiykarlang`an tu`rde azi`q-awqat wo`nimlari bazari` klassifikaciyasi`n woni` sho`lkemlestiriw poziciyasi`nan tovar-pul qatnasi`qlari` processinde ju`zege keliwshi qatnasi`qlardi` bahalaw menen tolti`ri`w kerek. Biz usi`ni`s qi`li`p ati`rg`an modelde bazar subektleri wortasi`ndag`i` ekonomikali`q baylani`slardi`n` to`rt tiykarli` tu`rin aji`rati`p ko`rsetiw mu`mkin. Menshik formalari` ha`r tu`rli bolg`an azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi`lar tuwri`dan-tuwri` baylani`slar tiykari`nda wo`nim ha`m shiyki zatti` qayta islewshi ka`rxanalar (ma`selen, su`tti qayta islewshi zavodlar) ha`m wo`nim sawdasi`nda

da`lda`lshi`li`q qi`li`wshi`lar ko`rinishidagi ko`tere sawdag`a satadi`.

Basqa tu`rdegi qatnashchilar ushi`n tovar islep shi`g`ari`wshi`lar ta`repi bazar infrastrukturasi`n, yag`ni`y ko`tere sawda ha`m mayda ko`tere sawda bazarlar, ta`miynlew, sati`w, xi`zmet ko`rsetiw ha`m basqa ka`rxanalardi` jarati`w ha`rakterli. Wolardi`n` ja`rdeminde azi`q-awqat wo`nimlerin sati`wdan ti`sqari`, xojaliqlardi` islep shi`g`ari`w ushi`n za`ru`r qurallar, jem menen ta`miynlew, ha`r tu`rli xi`zmetler (ma`selen, veterinariya xi`zmeti) ko`rsetiw a`melge asi`ri`ladi`.

2.2. Azi`q-awqat ka`rxanalari` wo`ndirisinin` marketing strategiyasi` ha`m woni` rawajlandi`ri`w usi`llari`

Bazar ekonomikasi` wo`zgeriwshen`likke sa`ykeslesiwshen` bolg`anli`g`i` sebepli, ekonomikalıq processlerdin` bari`wi`n aldi`nnan aytiw ju`da` sheklengen. Soni`n` ushi`n firmalar wo`z iskerligin na`tiyjeli ali`p bari`wg`a umti`li`p ha`m ju`da` uzag`i`raq mu`ddet ushi`n aldi`nnan strategiyalıq rejelestiriw usi`li`nan paydalanadi. Bazardag`i` wo`zgerisler ha`m pa`n-texnikalıq progress bag`darlari`n, konkurenciya wortali`g`i`n, tuti`ni`wshi`lar ha`rektlerin analizlew tiykari`nda firmani`n` strategiyasi`n islep shi`g`i`w negiz bolatugi`n uli`wmalıq maqsetlar belgilenedi.

Xali`qti`n` belgili tuti`ni`w mallari`na bolg`an mu`ta`jligin qanaatlandi`ri`w ko`plegen faktorlarg`a, sonday-aq, azi`q-awqat ha`m azi`qli`q yemes-awqat

wo`nimleri bahani`, turg`i`n pul da`ramati`, turmi`s tu`ri ha`m da`rejesi ha`m usi`g`an uqsag`anlarga baylani`sli` boladi`.

Azi`q-awqat wo`nimlerine bolg`an talap ha`m usi`ni`s da`rejelerin u`yreniw usi` tovarlardi` islep shi`g`ari`w ha`m tovar almasti`ri`w ko`lemlerin rejelestiriwde de boljawlar ushi`n a`hmiyetli ma`deniyat kasip iyeleydi.

Azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`w ko`lemi woni`n` usi`ni`s da`rejesini ani`qlaydi`. Bul tarawdag`i` marketing wortali`g`i` jag`dayi` ha`m rawajlani`w tendenciyalari` ko`p ta`repten woblast ha`m rayonlarda iskerlik ju`rgiziwshi ha`r tu`rli xojali`qlardi`n` resurslar rentabelliginen paydalani`w ko`rsetkishlerine baylani`sli` boladi`. Sol sebepli, usi` perspektivani` ta`kirar islep shi`g`ari`wdi`n` tiykarg`i` elementi si`pati`nda bahalaw za`ru`rligi tuwi`ladi`.

Azi`q-awqat wo`nimleri regionalli`q bazari`n qaliplestiriw administrativlik-buyri`qpazli`q sistemasi` sha`rayatlari`nda tarmaqlar ha`m ma`kemeler shen`berinde ja`miyet resurslari`ni`n` belgili bir mexanizmi a`mel qilg`anli`g`i` sebepli ju`zege kelgen qarama-qarsi`li`qlarg`a dus keledi. Aldi`n azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`w, qayta islew, tayarlaw ha`m sati`w menen shug`i`llani`wshi` ka`rxanalar wo`z ara ha`m tuti`ni`wshi`lar menen bekkem baylani`slarg`a iye bolg`an. Bug`an sonday-aq wo`nimlerdin` tiykarg`i` bo`limi ma`mleket buyi`rtпасi` boyi`nsha sati`li`wi` da sebep bolg`an. Ha`zirgi sha`rayatlarda azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalardi`n` wo`zleri bazardi` u`yreniw, baha ju`zege keliwi ha`m rejelestiriw funkciyalari`n` wori`nlawlari` kerek. Ha`zirgi waqi`tta bul funkciyalar intuitiv tu`rde, perspektivani` yesapqa almag`an tu`rde a`melge asiri`lmaqta.

Biraq azi`q-awqat wo`nimleri bazari` ju`da` ha`m dinamikali`q boli`p, tarmaqti`n` rentabellik da`rejesi joqari` bolg`anli`g`i` ushi`n usi` tu`rdegi wo`nim islep shi`g`ari`w menen shug`i`llani`wdi` qallewshiler sani` ju`da` ko`p. Sonli`qtan, azi`q-awqat wo`nimleri marketing sistemasi` tarmaqqa iye bolg`an alternativali`q bazardi` izlep tabi`w ha`mde tarmaq xojali`qlari`ni`n` turaqli`li`q penen wo`siwin ta`miynlewi kerek.

Tek qana azi`q-awqat wo`nimleri bazari`ni`n` barli`q quramli`q bo`limlerin

yesapqa alg'an tu'rde woni'n` jag`dayi` ha'm du`zilisın ko`rip shi`g`i`w ha'm u`yreniw tiykari`nda g`ana sharwashi`li`q tarmag`i` ushi`n regionalli`q marketing sistemasi`n qa`liplestiriw ha'm usi`ni`s yetiw mu`mkin.

Azi`q-awqat wo`nimlerin qayta islew tarawi` - go`sh ha'm su`t wo`nimleri marketing wortali`g`i`ni`n` strategiyasi ha'm taktikasi`na ta`sir ko`rsetiwshi a`hmiyetli strukturali`q bo`limi. Usi` tarawdag`i` ka`rxanalardi` yeki u`lken toparg`a birlestiriw mu`mkin. Birinshi toparg`a azi`q-awqat sanaati` ka`rxanalari` kirgizilip, wolar islep shi`g`ari`w ko`leminin` ju`da` u`lkenligi menen klassifikaciyalanadi`. Yekinshi toparg`a menshik formalari` ha`r tu`rli bolg`an mayda ha'm worta ka`rxanalar, sonday-aq, go`sh ha'm su`t wo`nimlerin qayta islew ha'm ha`r turli tu`rdegi azi`q-awqat wo`nimleri (kolbasa, si`r, tvorog, qaymaq h.t.b.) islep shi`g`ari`wshi` jeke ha'm qospa ka`rxanalar kiredi.

Azi`q-awqat wo`nimlerge talapti`n` qa`liplestiwine belgili da`rejede ma`mlekettegi sawdani`n` awhali` da ta`sir ko`rsetedi. Sawdani`n` ha`zirgi jag`dayi` sonday-aq woni`n` infrastrukturası` wo`zgeriwi menen de klassifikaciyalanadi`. Ha`zirgi waqi`tta woraylasqan tu`rde tu`rde wo`nim jetkerip beriw a`melde toqtati`p qoyi`lg`an boli`p, ko`tere sawda ka`rxanalardi`n` monopolistligi da`rejesi to`menlemekte, sebebi sati`wshi`lar barg`an sayi`n ko`birek wo`nim islep shi`g`ari`wshi`lar menen tikkeley baylani`s jasamaqta. Sawda ka`rxanalari`n menshiklestiriw dawam yetpekte, ma`mleketlik yemes sawda tarmag`i` ken`geyip barmaqta.

Ma`mleketimizde puqta woylang`an jobalarg`a muwapi`q demokratiyalı`q bazar reformalari` ha'm ekonomikani` liberallasti`ri`w, modernizaciyalaw boyi`nsha bir qatar ila`jlar a`melge ası`ri`lmaqta, atap aytqanda azi`q – awqat wo`ndirisin zamanago`y texnologiyalar menen jan`alaw, texnika ha'm texnologiyalı`q strukturasi`n qayta du`ziw si`yaqli` ila`jlar usi`lar qurami`na kiredi. Na`tiyjede ma`mleketimizde azi`q – awqat tovarlari` bazari`ni`n` rawajlang`anli`q da`rejesi ha'm woni`n` milliy xojali`qta iyelep turg`an worni`n ani`q ko`rsetip beretug`i`n mag`li`wmatlar ju`da` tez wo`zgerip turadi`.

O'zbekistan Respublikasi g'a'rebsizlikke yeriskennen keyin, aziq – awqat tovarlari bazari'nda wo'zara qi'zi'g'i'wshi'li'q qatnasi'qlar qaytadan qaliplesti. Bunday bazardi'n' rawajlani'w wo'zgeshelikleri aymaqli'q ha'm ta'biyy – ekonomikali'q wo'ndiris sharayatlari'nda ha'r qi'yli'li'g'i' menen belgilenedi.

Uli'wma alg'anda O'zbekistanda aziq – awqat tovarlari'ni'n' bazari' 1991 ji'ldan baslap jan'adan qaliplesiw processin basi'nan keshirdi ha'm bu'gingi ku'nge kelip, wol yeki formada, ko'tere aziq – awqat tovarlari' ha'mde usaqlap aziq – awqat tovarlari' bazari' formasi'nda ju'zege kelmekte.

Tuti'ni'w bazari'nda aziq-awqat tovarlari'ni'n' strategiyali'q bag'dari' tuti'ni'w bazari'ndag'i' ten' salmaqli'li'qti' saqlawg'a, du'zilisli progressti xali'qti'n' turmi's da'rejesin ko'teriwge, ma'mlekette puldi'n' turaqli' aylani'p turi'wi'n ta'miynlewge, adamlardi'n' miynet ko'terin'kiligin asi'ri'w tarawlari'nda a'hmiyetli social-ekonomikali'q wazi'ypalardi' sheshiwge qarati'lg'an.

Ju'zege kelip ati'rg'an jag'daylarda jergilikli xojali'qlardi'n' ko'pshiligine sharwashi'li'q wo'nimlari marketingi tarawi'nda wo'z rawajlani'w strategiyasi'na a'mel yetiwi kerek. Bazi' bir bo'limler ushi'n wo'siw strategiyasi', basqalar ushi'n bolsa qi'sqari'w strategiyasi' tiykarg'i' wori'ndi' iyeleydi. Bunday maqsetlerde yerisilgen da'rejesine qaray belgilew a'meliyati' menen klassifikaciyalani'wshi' sheklengen wo'siw strategiyasi' menen birgelikte islep shi'g'ari'w qatnasi' to'menlegen jag'daylarda da turaqli' boli'wi' mu'mkin bolg'an intensiv ha'm diversifikaciyali'q wo'siw strategiyasi' da qollani'ladi'.

Bazar ekonomikasi' sha'rayati'nda islep shi'g'ari'wshi'lardan tezlikte bazardag'i' talap wo'zgerislerine maslasi'wdi' talap yetedi. Usi'lardi' sheshiw kompleks wazi'ypalardi' wori'nlawi'n talap yetip, wolar arasi'nda bazar talabi'na sa'ykes keliwshi sati'p ali'w, aziq-awqat wo'nimlerin islep shi'g'ari'wdi' sho'lkemlestiriw yesaplanadi'.

Yeger biz belgili tovarg'a qarag'anda talap ha'm usi'ni'sti' bir – birine ten' salmaqli'li'qta yetip yesaplaytug'i'n bolsaq, woday jag'dayda biz ten' salmaqli'li'q bahasi'n tabi'wi'mi'z mu'mkin. Yegerde talap ha'm usi'ni'sti'n' qansha basqa ekonomikali'q wo'zgeriwshilerge

(da`ramat, i`qli`m, u`rp – a`det) baylani`slil`g`i`n bilsek, wonday jag`dayda ten` salmaqli`li`q baha ha`m islep shi`g`ari`w ko`lemine qarag`anda qanday wo`zgeriwin yesaplawi`mi`z mu`mkin. Bul bazardag`i` jag`daydi` boljaw usi`li`ni`n` biri boli`p yesaplanadi`.

Shiyki – zat wo`nimlerine ani`q talap ha`m usi`larg`a qarag`anda islep shi`g`ari`w qa`rejetlerine tiykarlani`p, bahalardi` yerkin ju`rgiziw u`lken a`hmiyetke iye. Yerkin bahani`n` wo`siwi bazar ekonomikasi` processinin` bekkemlesip bari`wi`n ani`qlawshi` tiykarg`i` ni`zam. Bahalar islep shi`g`ari`wshi` ha`m paydalani`wshi`lar wortasi`ndag`i` baylani`sti` sheshiwshi xi`zmetin atqaradi`. Rawajlang`an bazar mexanizmin payda yetiw wo`ndiris processinde almasti`ri`w, bo`listiriw ha`m paydalani`wda yerkin bahalardi` payda yetip, wo`z aldi`na wo`nim islep shi`g`ari`wshi`lar ha`m paydalani`wshi`lar arasi`ndag`i` baylani`sti` bir – birine biriktiedi.

Talap ha`m usi`ni`s iymek si`zi`g`i` arqali` belgili mug`dardag`i` wo`nimlerdi ani`q bahalarda sati`w ha`mde wo`ndirisine yerisiw ha`m wonnan keyin bul wo`nimler usi`ni`s yetiledi.

Talap ha`m usi`ni`s iymek si`zi`qlari` qansha mug`darda ba`sekeshi islep shi`g`ari`wshi`lar yaki paydalani`wshi`lar bahasi`na qarap wo`nim satpaqshi` yaki sati`p almaqshi` yekenligin ko`rsetedi. Biraq talap ha`m usi`ni`sti` ani`qlawda bahalar basqa sha`rtlerge qarap ta wo`zgeriwi mu`mkin. Ma`selen, islep shi`g`ari`wshi`lar sati`wi` ushi`n arnalg`an tovarlar mug`dari` tek qana bahag`a baylani`slil` bolmay, ba`lkim islep shi`g`ari`wshi`lar qa`rejetlerine de baylani`slil` boli`p keledi. Wo`nimge bolg`an talap paydalani`wshi` byudjetine de baylani`slil` boladi`. Bazar bahalari` ha`mde tovarlar usi`ni`si`na ekonomikalik` jag`daylardi`n` wo`zgeriwi ha`mde sali`q siyasati` da ta`sir yetiwi mu`mkin.

Talap ha`m usi`ni`s iymek si`zi`qlari` qansha mug`darda ba`sekeshi islep shi`g`ari`wshi`lar yaki paydalani`wshi`lar bahag`a qarap wo`nim satpaqshi` yaki sati`p almaqshi` yekenliklerin ko`rsetedi. Biraq talap ha`m usi`ni`sti` ani`qlawda bahalar basqa sha`rtlerge qarap ta wo`zgeriwi mu`mkin.

Talap – wo`nim bahasi`na baylani`slil` bolsa, paydalani`wshi`

da'ramadi ha'm basqa ko'rsetkishlarga baylani'sli boladi. Usi'ni's wo'nim bahasi'na ha'm usi' wo'nimnin' islep shi'g'ari'w qa'rejetlerine baylani'sli.

Belgili mug'dardag'i tovarlardi' bahag'a qarag'anda qatnasi'qti, talapti' bahag'a qarag'anda yelastikligi arqali' aniqlaw mu'mkin.

Mug'dar wo'zgeriwin — (Q) menen bahani' bolsa (R) arqali' belgilep, wo'nim bahasi'na qarag'anda talap yelastikligin to'mendegi aniqlama arqali' belgileyimiz:

$$E_p = (\% \Delta Q) / (\% \Delta P) \quad (2.1)$$

Bul jerde: $\% \Delta Q$ — Q mug'dardi' % arqali' belgilengen wo'zgeris;

$\% \Delta P$ — R bahalardi' % arqali' belgilengen wo'zgeris.

O'zgeriwshilerdi absolyut wo'zgeriwin, wo'zgeriwshilerdi da'slepki wo'zgeriw da'rejesine qarag'anda wo'zgeriwshilerdi (%) li wo'zgeriw delinedi. Biz bul bahag'a qarag'anda talap yelastikligin to'mendegishe aniqlaymi'z:

$$E_p = \frac{\Delta Q / Q}{\Delta P / P} = \frac{P}{Q} \frac{Q}{P} \quad (2.2)$$

Bahag'a qarag'anda talap yelastikligi keru tu'sinik. Yegerde tovar bahasi' artsa, talap yetilip atir'gan tovar mug'dari' kemeyedi, soni'n ushi'n da (QFP) qatnas keru yesaplanadi', sog'an tiykarlani'p (E_r) — ko'rsetkish keru ko'rsetkish. Berilgen ten'lemeden ko'riwimiz mu'mkin, bahag'a qarag'anda talap yelastikligi wo'nim mug'dari' wo'zgeriwine baylani'sli boli'p, bahalardi'n' wo'zgeriwi menen bahani' mug'darg'a qatnasi'na ko'beytkenine ten'. Biraq talap iymek si'zi'g'i'ni'n' to'menge qarap bag'darlani'wi'ni'n' dawam yetiwi, wo'zgeriwi mu'mkin. Baha ha'm wo'nim mug'dari' bahasi' barli'q waqi't wo'zgerip turadi'. Sog'an qaray, bahag'a qarag'anda talap yelastikligi talap iymek si'zi'g'i'ni'n' belgili tochkalari'nda wo'zgerip turadi'. Bul jag'daydi' si'zi'qli' talap iymek si'zi'g'i' arqali', yag'ni'y talap iymek si'zi'g'i' ko'rinishinde aniqlaymi'z:

$$Q = a - bp \quad (2.3)$$

Bul funkciya ushi'n QFP qatnas barli'q waqi't boli'p, (b) g'a ten', bul iymek barli'q waqi't yelastiklik koefficientine iye yemes.

Bizdi bahalar wo'zgeriwine qarap basqa wo'zgeriwshilerdi talap yelastikligin payda yetiwshi qatnaslar, yag'ni'y baha da qi'zi'qti'radi'. Da'ramadti'n' wo'zgeriwine qarap payda boli'wshi' talap yelastikligi — talap yetilip ati'rg'an tovar mug'dari'n procent arqali' ani'qlang'an wo'zgeriwin (Q) da'ramadti'n' 1 procentke wo'skendegi da'rejesi qatnasi'na ten':

$$E_p = \frac{\Delta Q / Q}{\Delta I / I} = \frac{I}{Q} \frac{\Delta Q}{\Delta I} \quad (2.4)$$

Geypara tovarlarg'a bolg'an bahalar ta'sirin de tekseriw mu'mkin. Ma'selen, citrus wo'simliklerinen apelsin ha'm mandarin bir—birinin' worni'n tolti'ri'wshi' tovarlar boli'p yesaplanadi', yag'ni'y bir—birine bolg'an talap, yekinshisi bahag'a ta'sir yetedi.

Talapti' kesilisiwshen' yelastikligi — bahag'a qarag'anda talap yetilip ati'rg'an tovar mug'dari'n procentlerde wo'zgeriwin basqa tovarlarg'a qarag'anda bahalardi' bir procent wo'siwin bildiredi.

Usi'ni's yelastikligin basqasha ani'qlap ko'rsetiw mu'mkin. Bahag'a qarag'anda usi'ni's yelastikligi — bul bahalar bir procentke artqanda, talap yetilip ati'rg'an wo'nim mug'dari'n procenttegi wo'zgerisinen ibarat. Bul ko'rinistegi yelastiklik barli'q waqi't plyus boli'p (talapqa juwap berip), joqari' bahalar na'tiyjesinde islep shi'g'ari'wshi'lar wo'nim mug'dari'n asi'ri'wdan ma'pdar boladi'.

Talap ha'm usi'ni'sti' analizlewde waqi'tti'n' wo'zgermes dep woylawi'n da ko'rsetip wo'tiw kerek. Basqasha so'z benen aytqanda, yeger biz bahalardi' wo'zgartirsek, talap ha'm usi'ni's wo'zgeriwi qanday boli'wi'n, belgili waqi'ttan son' talap yetilip ati'rg'an wo'nim mug'dari'n ani'qlaw arqali' wornati'wi'mi'z mu'mkin. Yeger biz qi'sqa mu'ddetli da'wirdi analizlep ati'rg'an bolsaq, qi'sqa mu'ddetli talap ha'm usi'ni's haqqi'nda so'z baradi'. Uli'wma aytqanda, talap ha'm usi'ni's iymek si'zi'gi' qi'sqa mu'ddetli jag'day ushi'n, uzaq mu'ddetli jag'dayg'a qarag'anda wo'zgeshe.

Bazar talabi'n, insan talaplari'n qandi'ri'wg'a bag'darlaw bazar ekonomikasi'n rawajlandi'ri'wdi'n' barli'q basqi'shlari'na tiyisli. Wol wo'zinin' bir basqi'shtan yekinshisine uli'wma keleshekti ta'miynlegen

halda bag`darlanadi`.

Awi`l xojali`q wo`nimlerine bolg`an talap ha`m usi`ni`s bazari`n ha`r ta`repleme analizlep, xali`q arali`q sawda baylani`slari`n barli`w waqi`t u`yrenip bari`w, du`nya ju`zi bazari`ni`n` a`hmiyetleri ha`m wo`zgesheliklerin yesapqa alg`an halda woni` kompleks tu`rde u`yreniw, xali`q arali`q bazar talabi` da`rejesinde sati`wdi` payda yetiw za`ru`rligin ha`mde si`rtqi` ekonomikali`q xi`zmette marketing kompleksin bekkemlestiriw mashqalalari`na bolg`an qi`zi`g`i`wlardi` ani`qlap beredi.

3-BAP. RESPUBLIKAMI`ZDA AZI`Q-AWQAT KA`RXANALARI`N BASQARI`W HA`M RAWAJLANDI`RI`WDIN` A`HMIYETLERI

3.1. Azi`q-awqat ka`rxanalari`n rawajlandi`ri`wdi`n` analizi ha`m woni` izertlew usi`llari`

Ha`zirgi zaman jag`daylari`nda paydalani`wshi`larg`a bag`darlang`an marketing koncepciyasi` ken` tarqalg`an boli`p qari`ydarlar bazari`na ko`birek sa`ykes keledi ha`m bazar za`ru`rliklerin qanaatlandi`ri`wg`a qarati`lg`an ilajlar kompleksine tiykarlanadi`. Wol real ha`m potencial paydalani`wshi`lardi` ani`qlawdan baslanadi`. Usi` koncepciyag`a tiykari`nan ka`rxanani`n` maqsetleri, a`sirese uzaq mu`ddetli maqsetlerine ka`rxana paydalani`wshi`ni`n` sapasi` ha`m na`tiyjeliligi menen qanaatlandi`ri`wshi` tovarlar jiberiwshi ha`m usi`ni`s yetiwshi paydalani`wshi`lar topari`ni`n` qa`lewi ha`m za`ru`rliklerin izertlew na`tiyjesinde yerisiw mu`mkin.

Usi` koncepciyani` a`melge asi`ri`wda ka`rxanani`n` barli`q personallari` qatnasi`p, wolardi`n` arasi`nda wo`nimdi sati`w menen shug`i`llani`wshi` personallar paydalani`wshi`lar menen ko`birek baylani`sqa kirisedi. Wolar qari`ydarlarg`a u`lken itibar qarati`wlari` ha`m qari`ydarlar menen baylani`s qi`li`wg`a tayar boli`wi` kerek.

Egerde ka`rxana paydalani`wshi`lardi` wo`zine tarti`w ha`m uslap qali`wg`a ha`reket qi`lmasa, wol wo`z aldi`na qoyg`an maqsetlerine yerise almawi` mu`mkin. Sol sebepli ka`rxanani`n` turaqli`li`q penen wo`siwinde paydalani`wshi`lardi` uslap qali`w tar aylanadag`i` qari`ydarlarg`a arnalg`an jabi`q sati`wlar ushi`n jag`daylar jarati`wg`a qarag`anda u`lken a`hmiyetke iye. Paydalani`wshi`g`a bag`darlang`anli`q koncepciyasi`n tabi`sli` tu`rde a`melge asi`ri`wda ka`rxana wo`niminin` barli`q waqi`t paydalani`wshi`lari` aylanasi`n ken`eytiw ju`da` a`hmiyetli.

Izertlewlerden, wo`zlerin toli`q qanaatlandi`rg`an paydalani`wshi`ni`n` ka`rxana wo`nimlerin qayta sati`p ali`w itimali` usi` wo`nimlerden a`piwayi` qani`g`i`wg`a iye bolg`an paydalani`wshi`larg`a qarag`anda alti` ma`rte joqari` bolatug`i`nli`g`i`n ko`riwimizge boladi`. Basqasha aytqanda, paydalani`wshi`lardi`n` ka`rxanag`a qatnaslari` wo`zgeriwshen` xarakterge iye boladi`. Tek qana wo`nimler sapasi`nan ju`da` qani`qqan ha`m razi` bolg`an

paydalani`wshi`lar g`ana ka`rxana menen barli`q waqi`t birge boladi`. Wolar qag`i`ydag`a qaray ka`rxana wo`nimlerin wo`z jaqi`nlari`, doslari` ha`m tani`slari`na usi`ni`s yetedi. U`si`nday ta`rtipte wo`nimler sapasi`nan toli`q qani`qqan paydalani`wshi`lar ka`rxanag`a sadi`q boli`p qali`wdan ti`sqari`, wo`zleri menen birge jan`a klientlerdi de ali`p keledi.

Solay yetip, marketing paydalani`wshi`ni` u`yreniw ha`m woni`n` zaru`rliklerin ani`qlawdan baslani`p, tovardi` sati`p ali`w, paydalani`wshi`lar za`ru`rliklerin qanaatlendi`ri`w ha`mde paydalani`wshi`lar mu`ta`jlighi nomenklaturasi` ha`m du`zilisinde ju`zege keliwi mu`mkin bolg`an wo`zgerislerdi u`yreniw menen juwmaqlanadi`.

Marketing izertlewer sistemasi`nda tuti`ni`wshi`lar xa`reketin u`yrenip shi`g`i`w za`ru`r boli`p yesaplanadi`. Tuti`ni`wshi` juda kuramali` shaxs sanali`p, woni` uyreniude potencial tuti`ni`wshi`lardi`n` ha`zirgi ha`m kelesi za`ru`rliklerin ha`m niyetlerin u`yreniwshi ekonomikali`q usi`llar sistemasi`, uli`wma bazarda tuti`ni`wshi`ni`n` xa`reketine ta`sir yetiwshi faktorlardi` ani`qlaw, qanaatlendi`ri`lmag`an za`ru`rlikler sebebin ani`qlaw psixologiyali`q usi`llar ja`rdeminde a`melge asi`ri`ladi`.

Ha`zirgi zaman marketinginde jeke ha`rakterler ha`m tuti`ni`wshi` xa`reketinin` baylani`slil`g`i`na tiykarlang`an geografiyali`q segmentaciya usi`li` ken` qollani`lmaqta. Soni` ayti`p wo`tiw kerek, a`meliyatta azi`q-awqat wo`nimleri bazari`nda tuti`ni`wshi`lar xa`reketin qadag`alaw usi`llari`nda da za`rurli mag`li`wmatlar jeterli yemes.

Izertlew processinde awqatlani`wg`a uli`wma tu`rde qatnas ma`selesindegi sorawg`a juwap beriw sorali`p, wo`z aldi`na arnawli` sorawnama islep shi`g`i`ldi` ha`m juzbe-juz usi`li`nda soraw-juwap sho`lkemlestirildi.

Izertlewdin na`tiyjeli shi`g`i`wi`, aldi`n ala tayarli`q jumi`slari`ni`n` sapasi`na, yekspertler bilim da`rejesine, na`tiyjeni qayta islewde qollani`latug`i`n usi`l ha`m bahalaw kriteriyalari`na baylani`slil` boli`p keledi. Itibarli` ta`replerinin` biri sonda, birinshi na`wbette izertlewshi wo`zinin maqsetin tuwri` bag`darlay biliwi ha`m sorawlardi`n` a`piwayi` boli`wi`na yerisiw kerek.

Solay yetip, azi`q-awqat wo`nimleri bazari` konyunkturasi` ha`m wondag`i` tuti`ni`wshi`lardi`n` xa`reketin u`yreniw, tuti`ni`w bazari` azi`q-awqat

wo`nimlerine toyi`n bag`an, wolardi` wo`z waqti`nda tuti`ni`wshi`larga` na`tiyjeli jetkerip beriw sho`lkemlestirilmegen, bug`an sistemali` jandasi`w a`melge asi`ri`l mag`an, islep shi`g`ari`lg`an wo`nim assortimenti ken` yemes, tuti`ni`wshi`lar wo`nimlerdin tuti`ni`w mug`dari` menen baylani`sli` bir neshe sapa ha`rakterlerine joqari` talap koymakta degen juwmaqqa ali`p keledi.

Ha`r bir xojali`q wo`z klientlerin analizlew joli` menen, aldi`na qoyi`lg`an maqsetlerden kelip shi`qqan halda klientler bazardi`n` tuti`ni`w bazari`, islep shi`g`ari`w bazari`, saudegerler bazari`, ma`mleketlik ka`rxanalar bazari` ha`m xali`qarali`q bazar tu`rlerinen kaysi`si`nda iskerlik ko`rsetiwdi sheshiwi kerek. Azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`w menen shug`i`llani`wshi` xojali`qlar xi`zmetinin` analizi, ha`zirgi waqi`tta wolar konkurentler xi`zmeti analizi menen shug`i`llan bag`anli`g`i`n ko`rsetedi.

Ha`zirgi ku`nde konkurentler iskerligin analizlew din` toli`q metodikasi` yeke islep shi`g`i`l mag`an. Sol sebepli izertlewler tiykari`nda analiz yetiw din` blok-sxemasin` usi`nami`z (3.2-suwret).

3.2.-su`wretten, analizdi a`melge asi`ri`w bazarda konkurentlerdin` iyelep turg`an worni` ha`m wolardi`n` puharalardi` ani`qlawg`a qarati`lg`an ila`jlari`n a`melge asi`ri`w ushi`n za`ru`r bolg`an indentifikaciya, mug`dar ha`m sapa bahalari` sistemasi`ni`n` u`sh basqi`shi`n qamrap ali`wdi` na`zerde tuti`wi`n ko`riwimzge boladi`.

Xa`reket yetip turg`an ka`rxanalar wo`zgermeli bazar ekonomikasi` sharayati`nda wo`zlerinin qa`uipsizligin ta`miyinlew maqsetinde kushli ha`m a`lsiz ta`replerin ha`r ta`repleme analiz yetiwleri kerek boladi`. Bul analizdi a`melge asi`ri`w ushi`n SWOT-analiz usi`li`nan paydalani`ladi`.

Bul usi`lg`a tiykarlani`p, ka`rxanani`n` kushli (S) ha`m a`lsiz (W) ta`repleri, mu`mkinshilikleri (O) ha`m qa`wipleri (T) ani`qlanadi`.

Azi`q-awqat wo`nimleri talaplari` shen`berinde ha`r bir minutqa uli`wma jan`a wo`nim turleri, xabarlar, informaciya ag`i`mlari` ha`m sol si`yakli`lar payda bolmaqta. Sol sebepli, tuti`ni`w bazari`ndag`i` wo`zgerislerge beyimlesiwdi ta`miyinlew bu`gingi kundegi ka`rxanalardi`n` jasaw sha`rti yesaplanadi`. A`sirese azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalar bul tarawda turaqli` tu`rde konkurentler mu`mkinshiligine sali`sti`ri`w arqali` wo`zinin` iyelep turg`an

worni`n u`yreniwi kerek boladi`.

Wo`nim islep shi`g`ari`wshi`lar ta`repinen si`rtqi` faktorlar ha`m qa`wiplerdi u`yreniw maqsetli strategiyani` islep shi`g`i`w mu`mkinshiligin jaratadi`. Xa`r bir ka`rxana basshi`si` woldi` teren` u`yreniwi ha`m payda boli`w sebeplerin ani`qlawi` xamde na`tiyjeler tiykari`nda basqari`w qararlari`n kabi`llawi` kerek boladi`.

Iskerlik ali`p bari`p ati`rg`an azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` xojali`q subektlari ushi`n na`tiyjeli mu`mkinshilikler qatari`na to`mendegiler kiredi: basqari`wdi`n` i`qshamli`g`i`, ma`mleket ta`repinen qollap- quwatlani`wi`, tuti`ni`wshi`lardi`n` talap za`ru`rligi ko`z-qarasi`nan sati`p ali`wdag`i` isenimlilik, import wo`nimlerine sali`sti`rganda bahani`n` pa`sligi, mikrokkreditler beriliwindegi arti`qsha tosi`qlardi`n` bolmawi`, bazarg`a kiriwdegi tosi`qlardi`n` joqli`g`i`, arzan jumi`sshi` kushine iye yekenligi, wo`zinin` shiyki zat bazasi`na iye yekenligi ha`m tag`i` baskalar.

Soni`n` menen birge to`mendegi si`rtki` qa`wipler de ko`rinedi: import azi`q-awqat wo`nimlerinin` dizayninin` jaqsi`li`g`i`, konkurentlerdin` bar yekenligi, tovar markasi`ni`n` jeterli da`rejede tani`lmag`anli`g`i` ha`m reklamag`a jeterlishe itibar berilmegenligi, bo`listiriw kanali`ni`n` jaqsi` qa`liplespegenligi, qolayli` sawda wori`nlari`ni`n` sho`lkemlestirilmegeni.

Soni`n` ushi`n jergilikli azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi`lar bunday mashqalalardi` teren` u`yreniwleri ha`m qa`wiplerdi jen`iwi ha`mde ka`rxana si`rtqi` mu`mkinshiliklerinin` ken`eyiui boyi`nsha is-rejeler islep shi`g`i`wlari` kerek.

Azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalar birinshi na`wbette ishki bazardi` wo`z wo`nimleri menen ta`miyinley ali`wi` kerek. Sol sebepli izertlewlari bari`si`nda ishki bazardag`i` usi` tu`rdegi wo`nimlerge bolg`an za`ru`rligin qandi`ratug`i`n go`sh wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` jeke menshik ka`rxana ha`m firmalardi`n` ba`sekege shi`damli`li`g`i`n bahalaymi`z.

Ba`sekege shi`damli`li`qti` bahali`w metodi` to`mendegi basqi`shlardi` wo`z ishine aladi`:

1. Bazar ekonomikasi` jag`dayi`nda go`sh ha`m sut wo`nimlerinin` ba`sekege shi`damli`li`g`i`na ta`sir yetiwshi ko`rsetkishler tan`lap ali`nadi` -

$x_i \ (i = 1, \dots, n).$

2. Ha'r bir ko'rsetkish salmag'i` ani`qlanadi` - $k_i \ \sum k_i = 1.$

3. Ha'r bir ko'rsetkishtin mumkin bolg'an mug'dari` ani`qlanadi` - $\lambda_p.$

4. Izertlew wobektinin` ha'r bir ko'rsetkishin analiz yetiw arqali` ha'r bir ko'rsetkishtin` xaqi`yqi`y mug'dari` ani`qlanadi` - $\lambda \in \lambda_p.$

5. Ha'r bir ko'rsetkish boyi`nsha ballarda sanli` baxa koyi`ladi` - $y_j \ (j = 1, \dots, n).$

6. Ka'rxanani`n` ba'sekege shi'damli`li`k na'tiyjesinin reytingi yesaplanadi`:

$$R = \sum_{i=1}^n x_i \bullet k_i.$$

Bul metod boyi`nsha 8 tu'rli ko'rsetkish tan`lap ali`ni`p, u`sh ka'rxanani`n` ba'sekege shi'damli`li`g'i` bahalanadi`.

Bul strategiyani` a`melge asi`ri`wdi`n` yen tiykarg'i` jag`daylari`ni`n` biri-go`sh wo`nimlerine talapti`n` wo`zgeriwshen`ligi ha`mde shiyki zat sapasi`n asi`ri`w ha`mde jan`a texnologiyalardi` yengiziwdegi mu`mkinshiliklerdin` bar yekenliginde.

Bul strategiyani`n` u`stinligi, bunday ka'rxana bar bolg'an ishki mu`mkinshiliklerden na'tiyjeli paydalani`w arqali` tuti`ni`wshi`lardi` ken`irek paydalang'an tu`rde mug'dari`n ko`beytiwden ibarat boli`p, go`sh wo`nimlerinin jan`a turlerin islep shi`g`ari`w usi`ni`ladi`.

Fermer xojali`qlari`, jeke xojali`qlar wo`zleri islep shi`g`argan su`t wo`nimlerin, tiykari`nan respublikalarda satadi`. Ha`zirgi waqi`tta qayta islenbegen su`t wo`nimlerin sati`w ko`lemi salmaqli` bolsada, qala xalqi` sanaat joli` menen islengen sut wo`nimlerin sati`p ali`wdi` abzal ko`rmekte. Jergelikli su`t wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` ka'rxanalar wo`nimleri menen birgelikte shet yel firmalari` ha`m kospa ka'rxanalar su`t wo`nimlerin sati`w jolg`a qoyi`lg`an.

Go`sh wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` ka'rxanalar si`yaqli`, su`t wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` ka'rxanalardi`n` ba'sekege shi'damli`li`g'i`n islep shi`g`i`lg`an metodika ja`rdeminde bahalaymi`z.

Go'sh ha'm sut wo'nimlerin islep shi'g'ari'wshi' ka'rxanalardi'n marketing strategiyasi'n islep shi'g'i'wda islep shi'g'ari'w na'tiyjesin ta'miyinlewde kop payda keltiretug'i'n wo'nim turlerin islep shi'g'ari'wdi' tanlau ha'm woni' kaysi' bazarga jaylasti'ri'u ma'selesin sheshiu za'ru'r boladi'.

Marketing a'meliyatta aldi' menen, tovardi' u'yreniw woni'n' wo'mir su'riw ciklin u'yreniwge tayani'ladi'. Islep shi'g'ari'w na'tiyjeligin asi'ri'w bar bolg'an material, finansli'q ha'm miynet resurslari'nan qanday da'rejede paydalani'wg'a tikkeley baylani'sli' bolatug'i'nli'g'i' bizge belgili.

Go'sh ha'm sut wo'nimlerin islep shi'g'ari'w tarmag'i'nda bar bolg'an resurslardan na'tiyjeli paydalani'w qatnasi'wshi'lardi'n' derlik birdey resurslar mug'dari'nan paydalani'wda ko'birek wo'nim wo'ndiriwde ko'rinedi.

Ka'rxanani'n' ha'm wolar islep shi'g'ari'p ati'rg'an tovarlardi'n' tuti'ni'w bazari'ndag'i' ba'sekege shi'damli'li'g'i'n bahalaw arqali' «tovar-bazar» marketing strategiyasi' matricasi' duziledi. Bul matrica ka'rxanani'n' islep shi'g'ari'w ko'lemine baylani'sli' bolmag'an tu'rde woni'n' islep shi'g'ari'w quwati'n asi'ri'w boyi'nsha strategiyani' islep shi'g'i'wda qollani'ladi'. Bul matrica sawda ko'lemin saqlaw yamasa asi'ri'w ushi'n to'rt marketing strategiyasi'nan (bazarg'a shi'g'i'w, bazardi' rawajlandi'ri'w, wo'nim islep shi'g'ari'w ha'm diversifikaciya) paydalani'wdi' na'zerde tutadi'.

Marketing strategiyasi' bir qansha to'mendegi wazi'ypalardi' sheshiw mu'mkinshiligin beredi:

- wo'z ishki mu'mkinshiliklerin analiz yetiu arqali' kaysi' wo'nim turlerin kansha mug'darda islep shi'g'ari'w za'ru'rigin ani'qlaw;
- firma wo'siw strategiyasi' mu'mkinshiliklerin tanlaw;
- qaysi' islep shi'g'ari'wlardi' saqlap qali'w, islep shi'g'ari'w ko'lemin ha'zirgi jag'dayi'nda saqlap qali'w yaki woni' ken'eytiriw, zi'yan keltiretug'i'n islep shi'g'ari'wlardan uaz keshiw ha'mde usi' islep shi'g'ari'wga wo'tiw.

Ali'ng'an na'tiyjeler tiykari'nda ka'rxanani'n' ba'sekege shi'damli'li'g'i', finansli'q axwali', ishki mu'mkinshilikleri yesapqa ali'ni'p fermer xojali'g'i' ushi'n «tuti'ni'wshi' talabi'-ka'rxana mu'mkinshiligi-qosi'msha ilajlar» matricasi'

varinatlari`n usi`nami`z.

Solay yetip, go`sh ha`m su`t wo`nimlerin jetistiriwshi ka`rxanalardi`n` iskerlik na`tiyjelerin yesapqa alg`an tu`rde ko`p payda keltiretug`i`n wo`nim tu`rlerin wo`ndiriwdi tan`lawda matematikali`q modellerdi qollani`w ha`m na`tiyjeler tiykari`nda marketing strategiyasi` matricolari`n islep shi`g`i`w ha`mde woni` praktikag`a yengiziw ushi`n bul ka`rxanalardi`n` ba`sekege shi`damli`li`g`i`n ta`miyinlep qana qoymay, tuti`ni`wshi`lardi`n` da azi`q-awqat wo`nimlerine bolg`an talaplari`n toli`q qanaatlandi`ri`wg`a mu`mkinshilik jaratadi`.

3.2. Azi`q-awqat ka`rxanalari`n basqari`wda marketing xi`zmetin

ekonomikali`q na`tiyjelili

Marketingten kompleks tu`rde paydalani`w barli`q waqi`tta belgili mug`darda qarji`lardi` jumsawdi` talap yetedi. Soni`n` menen birge azi`q—awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalardi`n` tiykarg`i` mashqalalari`nan biri ha`zirgi waki`tta tiykarg`i` qurallardi`n` qi`tshi`li`g`i` boli`p, sol sebepli bul izertlewde usi`ni`s yetilip ati`rg`an marketingtin` rawajlani`w basqi`shlari` ko`rip shi`g`i`li`p ati`rg`an ka`rxanalarda marketing qa`rejetlerin minimallasti`ri`w ha`m marketing xa`reketlerin a`melge asi`ri`wdan ko`birek na`tiyje ali`w ko`z qarasi`nan tiykarlap beriledi. Go`sh ha`m sut wo`nimleri bazari` jag`dayi`n bugin O`zbekistan boyi`nsha ha`mde territoriya boyi`nsha analiz yetiu, go`sh ha`m sut wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi`dan tuti`ni`wshi`ga jetkeriude na`tiyjeli marketing xi`zmetin kollani`u zururli adi`mlardan biri boli`wi` xakki`nda juwmaq shi`g`ari`wga mu`mkinshilik jaratadi`. Woni`n` axmiyeti bazardi` ta`rtipke sali`w, islep shi`g`ari`wshi`lardi` bazarga tiyisli mag`li`wmatlar ha`m bazardi`n jag`dayi`ni`n` rawajlani`w prognozlarini` menen ta`miyinlew, islep shi`g`ari`lg`an wo`nimlerdi ishki ha`m si`rtki` bazarga shi`g`ari`wda komeklesiuden ibarat.

Go`sh ha`m sut wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi`larga na`tiyjeli ja`rdem ko`rsetiw maqsetinde O`zbekistan Respublikasi`ni`n` ha`r bir woblasti`nda go`sh ha`m sut wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi`lardi`n` tarmaklar boyi`nsha birlespelerin du`ziw maqsetke muwapi`q boli`p yesaplanadi`. Bunday turdegi sho`lkemlerdi du`ziw bul turdegi wo`nimler bazari`n rawajlandi`ri`wga ulken ta`sir ko`rsetedi. Awi`l xojali`g`i` wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi`lar maplerin qorg`awdan ti`skari`, birlespeler tarmak ishinde sa`ykes keliwshi wo`nim turlerin islep shi`g`ari`wshi`lar, go`sh ha`m suttu qayta islewshi ka`rxanalar arasi`ndag`i` wo`z—ara integracion baylani`slardi` rawajlandi`ri`wga ta`sir ko`rsetiwi kerek.

Go`sh ha`m sut wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi`lardi`n` tarmaklar boyi`nsha birlespeler to`mendegi uazi`ypalardi` wori`nlawi` kerek:

- ba`sekege shi`damli` wo`nim islep shi`g`ari`wdi` ko`beytiwge qarati`lg`an bul tarawdi` rawajlandi`ri`w da`stu`rlerin islep shi`g`i`w ha`m

a`melge asi`ri`wda qatnasi`w;

- birlespe ag`zalari` ta`repinen islep shi`g`ari`li`wshi` wo`nimlerdi paydali` sharayatlarda sati`w kanalalari`n izlep tabi`w;

- ha`r bir woblast bazarlari`nda ko`tere ha`m usaqlap sati`w sawda tarmag`i`n rawajlandi`ri`w;

- bahalardi` ta`rtipke sali`wda qatnasi`w;

- talap ha`m usi`ni`sti` ani`qlaw, monitoringti yengiziw ha`m sho`lkem ag`zalari` arasi`nda bazarga tiyisli informaciyalardi` tarqati`w;

- reklama ha`m informaciya xi`zmetin sho`lkemlestiriw, ko`rgizbe ha`m yarmarkalar wo`tkeriw;

- birlespe ag`zalari`na sa`ykes keliwshi qa`niygelerdi paydalang`an xalda xuki`ki`y, ma`slaxat ha`m informaciya xi`zmetlerin ko`rsetiw.

Soni`n` menen birge, ayti`p wo`tiu kerek, O`zbekistan Respublikasi` awi`l ha`m suw xojali`g`i` Ministrligi, awi`l xojali`g`i` wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi`lar, sut zavodlari`, go`shti qayta islewshi ka`rxanalar ha`m sawda ka`rxanalarini` wo`z ara paydali` sha`rtler menen kooperaciya qi`li`wi` lazi`m. Go`sh ha`m sut sanaati` ka`rxanalarini` wo`z ma`plerin ma`mleket da`rejesinde na`tiyjeli tu`rde qorg`awlari` ushi`n sut ha`m sut wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi`lar birlespelerin du`ziw maqsetke muwapi`q boli`p yesaplanadi`. Bul birlespelerdin` jergilikli bo`limlerinde du`ziw kerek. Go`sh ha`m sut wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi`lar, sonday — ak, bul turdegi wo`nimlerdi qayta islewshi ka`rxanalar, bazardag`i` iri woperatorlar ha`m O`zbekistan Respublikasi`na bul tarawda paydalani`latug`i`n quri`lma ha`m uskeneler ta`miyinlewshi distribyuterler sa`ykes keliwshi birlespelerge ag`za boli`wlari` kerek.

Tuti`ni`wshi`lardin` jergilikli ka`rxana ha`m xojali`klarda islep shi`g`ari`lg`an go`sh ha`m sut wo`nimleri menen na`tiyjeli tu`rde ta`miyinlew ushi`n ha`r bir woblastta go`sh ha`m sut wo`nimlerinin` regionli`k markalari`n jarati`w za`ru`r. Bul ilajlar sa`ykes keliwshi wo`nim bazari`nda ba`sekenin kusheyiune xi`zmet ki`ladi`. Regionalli`k markalardi` rawajlandi`ri`wda wolardi` ha`r bir woblast ko`leminde ka`rxanalarda marketing xi`zmetlerinin`

birgeliktegi say xa'reketleri menen qollap —kuwatlaw kerek. Sa'ykes keliwshi wo'nim turlerinin regionallik markalari'n jarati'w go'sh ha'm sut wo'nimlerinin regionlik markalari'ni'n ken tarqali'wi ha'm tani'li'ui'na xi'zmet yetedi. Bunnan ti'skari' regionlik markada paydalani'w respublikada go'sh ha'm sut wo'nimlerin islep shi'g'ari'wshi' wo'z aldi'na xojalik ha'm ka'rxanalardi' woz — ara baha ba'sekesinen azat yetedi ha'mde wolardi'n birgeliktegi say xa'reketlerin regionallik bazardag'i' wo'z wori'nlari'n baska bazar wo'nimlerinin qorg'awga bag'darlanadi'.

Marketingdi region ko'leminde kollani'w respublika bazari'n go'sh ha'm sut wo'nimlerinin sa'ykes keliwshi turleri menen bayi'ti'udi' ta'miyinlewde za'rur axmiyetke iye boladi'. Birak soni' da ayti'p wotiu kerek, ba'sekelik guresler sharayati'nda wo'z aldi'na bir islep shi'g'ari'wshi' yaki ka'rxanani'n wo'mir suriu mashqalasi' tek gana woni'n wo'nim islep shi'g'ari'w ha'm sati'wga marketing jantasi'udi' formalandi'ri'u boyi'nsha xa'reketler arqali' gana wo'zinin' sheshimin tabi'wi' mumkin.

Go'sh ha'm sut wo'nimlerin islep shi'g'ari'w tarawi'nda marketing rawajlani'wi'ni'n tiykarg'i' bag'darlari' si'pati'nda wo'nim si'pati'n asi'ri'w ha'm na'tiyjeli baha siyasati'n a'melge asi'ri'wdi' usi'ni's yetemiz. Bul bag'darlardi' wo'z aldi'na yemes, al bir—biri menen bekkem baylani'sta bolg'an xalda ko'rip shi'g'i'w kerek. Ha'zirgi zamanda bul mashqala bir ta'repleme islep shi'g'ari'li'p ati'rg'an wo'nim si'pati'na baylani'sli' bolsa, yekinshi ta'repten xalik daramatlari' mug'dari' ha'm woni'n toleu kabiliyetligine bari'p takaladi'. Bul bolsa wo'z gezeginde barli'q turdegi (diyxan, fermer ha'm jeke menshik xojali'klari') xojali'klari'nda go'sh ha'm sut si'pati'n asi'ri'w is — ilajlari'n kennen yengiziwdi talab yetedi. Ma'selen, sut islep shi'g'ari'w madeniyati'ni'n koteriliui, barli'q basqi'shlardi' suttu salki'nlati'wdi'n ha'zirgi zaman usi'llari'nan paydalani'w, suttu qayta islewshi ka'rxanalarga jetkerip beriw waki'ti'n ki'skarti'u ha'm suttu aldi'nnan pasterizaciyalaw kerek.

Ha'r bir rayondag'i' go'sh ha'm suttu qayta islewshi ka'rxanalardi' marketingke bag'darlaudi' ka'rxana bo'limleri arasi'nda woz — ara bekkem

baylani'slardi` ta'miynlew ushi`n wolar arasi`ndag`i` qatnasi`klardi` sa'ykeslestiriwdi basqari`w ha`m sho'lkemlestiriw sistemasi`n wo`zgertiuden baslau kerek.

Ha`zirgi waki`tta go`sh ha`m sut wo`nimlerin islep shi`g`ari`w koplegen ka`rxanalar jeke ha`m kospa ka`rxanalar ati`na iye. Si`r ha`m brinza islep shi`g`ari`wda xali`ktan sut sati`p ali`w joli`nan ken paydalani`ladi`. Marketing tarawi`na baylani`sli` ha`r turli is—ilajlar bolsa kommerciyali`k direktordi`n buyri`g`i` menen wo`nimdi sati`w bo`limi xi`zmetkerleri ta`repinen baska bo`lim xi`zmetkerleri qatnasi`nda a`melge asi`ri`ladi`.

Ka`rxanada marketing xi`zmetinin teoriyali`k ni`zamlari`na sa'ykes tu`rde funkcionall territorialyali`k, bazar ha`m tovar belgileri boyi`nsha formalandi`ri`u usi`ni`s yetiledi. Bizin pikirimizshe, marketingti sho'lkemlestiriwdin funkcionall ta`repi go`sh ha`m sut wo`nimlerin islep shi`g`ari`w ka`rxanalardi`n` kopshiligi ushi`n kobirek sa'ykes keledi, sebebi bul ka`rxanalar tiykari`nan bir turdegi wo`nim islep shi`g`ari`w menen shug`i`llanadi`.

Marketingtin` funkcionall ta`repi boyi`nsha qaliplestiriw marketingtin` ha`r turli funkciyalari` boyi`nsha qaniygelerdin` basqa bo`limleri qatari`nda direktordi`n` marketing boyi`nsha wori`nbasari` boysi`ni`wi`na tiykarlanadi`.

Tovar siyasaki` bo`limi wo`nim assortimentin islep shi`g`ari`w ha`m jobalasti`ri`w, wo`nimdi woraw ha`m upakovkalaw, bahani`n` qaliplesiwi ha`m xi`zmet ko`rsetiw ma`seleleri menen shug`i`llanadi`.

Sati`w bo`limi buyi`rtplar qabi`l qiladi` ha`m sati`w na`tiyjelerin analiz qiladi`, wo`nimdi sati`wdi` rejelestiredi, tayar wo`nimdi transportirovka qil`i`w, skladlarg`a jaylasti`ri`w ha`m sati`w ha`mde sawda operaciyalari`n yesapqa ali`w ha`m analizlew menen shug`i`llanadi`.

Reklama ha`m wo`nimdi sati`wdi` qoshemetlew bo`linbesi wo`nim ko`rgezbesin payda yetiwdi a`melge asi`ri`p, wo`tkeriliwshi yarmarkalarda qatnasadi` ha`mde reklama ha`m talapti` qoshametlewdi a`melge asi`radi`.

Marketing xi`zmetin payda yetiwdin` keltirilgen sxemasi` qadag`alaw ali`p bari`li`p ati`rg`an tarawdag`i` barli`q ka`rxanalar ushi`n u`lgi bola almasli`g`i` ta`biyy, a`lbette. Ma`selen, bazi` hallarda ka`rxanag`a marketing bo`linbelerin

bazarlar tiykari`nda, ma`selen, balalar ushi`n su`tli azi`q-awqat bazari`, tvorog bazari`, si`r bazari`, kefir wo`nimleri bazari` tiykari`nda payda yetiw maqsetke muwapi`q. Bunnan ti`sqari`, bazi` ka`rxanalarda marketing xi`zmetin basqari`wdi`n` tovar-funkcional du`zilis qolaw mu`mkin. Biraq bunday du`zilis ka`rxanada bir waqi`titi`n` wo`zinde islep shi`g`ari`wdi`n` bir neshe bag`i`ti` tiykarg`i` bolg`an haldag`ana na`tiyjeli boli`wi` mu`mkin.

Marketingge sistemali` tu`rde jandasi`wdi` a`melde rawajlandi`ri`w ka`rxanani`n` usi` ku`ndegi jag`dayi` ha`m si`rtqi` wortali`g`i`ni`n` rawajlani`w jollari`, woni`n` jag`dayi` ha`m keleshektegi imkaniyatlari`nanaliz qi`li`wdi` ko`zde tutadi`.

Ta`n ali`w kerek, bazardi` kompleks tu`rde ko`rsetiw u`lken qarji` sarplani`wi`n talap yetedi. Bunnan ti`sqari`, bazar jag`dayi`n` biliw ka`rxanag`a kerek bolg`an marketing mexanizmin ani`qlawg`a ja`rdem bersede, bul mexanizmlerdi a`melde qollawg`a ka`rxanalardi`n` imkaniyati` bolmaydi`.

Sog`an qaramastan, analizdin` bazi` bir tu`rin a`melge asi`rmastan turi`p marketing xi`zmetin rawajlandi`ri`w mu`mkin yemes. Bizdin` pikirimizshe, go`sh ha`m su`t wo`nimleri islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalarda bar ha`m bolajaq qaridarlarg`a, sonday-aq, ba`sekeles ka`rxanalardi`n` mijazlari`na wolardi` aji`ratqan halda jandasi`w yen` kerekli bag`i`tlardan biri boli`p tabi`ladi`. Go`sh ha`m su`t wo`nimlerin qayta islewshi ka`rxanalar bul maqsette wo`z mijazlari` haqqi`ndag`i` mag`li`wmatlardi` sistemali` tu`rde analiz yetip bari`wlari` tiyis. Analizdin` usi` tu`ri ka`rxana ishki wortali`g`i`n na`tiyjeli analiz yetiwge tiyakr boli`p, mijazlar ha`m wolardi`n` potencial imkaniyatlari` haqqi`ndag`i` barli`q mag`li`wmatlar ji`ynawshi` mag`li`wmatlar bazasi`n basqari`w sistemasi` (MBBS) ko`rinishinde a`melge asi`ri`li`wi` mu`mkin.

Qari`ydarlar haqqi`ndag`i` mag`li`wmatlar toplami` (bazasi`) – qari`ydarlar ha`m ka`rxanani`n` basqa mijazlari` haqqi`ndag`i` ha`r qi`yli` mag`li`wmatlardan ibarat turaqoli` tu`rde tolti`ri`p bari`li`wshi` sho`lkemlestirilgen toplam boli`p, qari`ydarlardi` minezin bahalaw ha`m wolar menen mina`sebetlerdi jolg`a qoyi`w si`qli` marketing maqsetlerin a`melge asi`ri`wda qollani`wi` mu`mkin.

Mag`li`wmatlar bazasi`nan paydalani`w yesabi`na yerisiw mu`mkin bolg`an marketing maqsetleri qatari`na to`mendegilerdi kiritiw mu`mkin:

- birinshiden, potencial mijazlardi` ani`qlaw;
- yekinshiden, belgili bir marketing ji`ynali`slari` bag`i`tlandi`ri`li`wi` kerek bolg`an qari`ydarlardi` ani`qlaw;
- u`shinshiden, turaqli` islep shi`g`ari`wshi`ni`n` wo`nimlerine tuti`ni`wshi`lar qa`lewin ju`zege keltiriw ha`m turaqli` tu`rde qollap quwatlaw;
- to`rtinshiden, turaqli` qari`ydarlarga` belgili bir imtiyazlar beriw (baha shegirmeleri, qosi`msha xi`zmet ko`rsetiw).

Duri`s saylang`an bazar segmenti ba`sekeshilik gu`resinde jen`ip shi`g`i`wdi`n` kerekli sha`rtlerinen biri si`pati`nda marketing reviziya funkciyalari`ni`n` kerekli na`tiyjelerinen biri boli`wi` kerek. Birinshi wori`nda tovar bahasi`na itibar beriwshi qala xalqi`ni`n` belgili bir bo`legi go`sh ha`m su`t wo`nimlerin qayta islewshi ka`rxanalar ushi`n tuti`ni`wshi`lardi`n` maqsetli segmenti boli`wi` mu`mkin. Bul segment wa`killeri ushi`n usi`ni`li`p ati`rag`an tovar assortimentinin` ha`r qi`yli`li`g`i` ha`m woraw-qadaqlaw usi`llari`ni`n` a`hmiyeti kem boli`p, usi` waqi`tta wo`nim bahasi` potencial qaridarlardi` ko`birek qi`zi`qti`radi`.

Go`sh ha`m su`tti qayta islew ka`rxanalari`nda islep shi`g`ari`li`wshi` wo`nimlerdin` maqsetli qari`ydarlari` qatari`nda ma`kanli`q tuti`ni`wshi`lardan ti`sqari`, keleshekte shegaralas ma`mleketler - Qazaqstan, Qi`rg`i`zi`stan, Ta`jikistan, Tu`rkmenistan ha`m Avganistanli` tuti`ni`wshi`lardi`n` boli`wi`n da ko`zde tutqan halda ko`rip shi`g`i`w kerek.

Bul tarawdag`i` ka`rxanalarda marketingdi rawajlandi`ri`w islep shi`g`ari`w processin bazar talaplari`na sa`ykes kelgen halda qayta bag`i`tlandi`ri`wdi` ko`zde tutadi`. Bizdin` pikirimizge ko`re, zamanago`y bazar sha`rayatlari`nda ka`rxanalar marketing xi`zmetinin` tiykarg`i` funkciyasi` birinshi wori`nda bazar talaplari`na juwap beriwshi wo`nimlerdi wolardi`n` bahasi` ha`m assortimentin tiplengen halda islep shi`g`ari`wdi` rawajlandi`ri`w ha`m wo`stiriwge bag`i`tlandi`ri`li`wi` kerek. Soni`n` menen bir qatarda bul maqsetlerge yerisiw ushi`n jan`a texnologiyalardi` payda yetiw, wo`nimnin` jan`a tu`rlerin islep shi`g`ari`wdi` sho`lkemlestiriw ha`m tayar wo`nim si`pati`n basqari`w kerek.

Ha`zirgi zaman sharayatlari`nda bul tarawdag`i` ka`rxanalardi`n` ayri`mlari` wo`nimlerdin` jan`a tu`rlerin islep shi`g`ari`w boyi`nsha rejelerdi a`melge asi`ri`w

imkaniyati`na iye yemes. Bunday jag`dayda wolar wo`nimdi biraz modifikaciya qi`li`w, individual ha`m uli`wma qadaqlawdi` a`melge asi`ri`wlari` mu`mkin. Bizdin` pikirimizshe, ha`r bir ka`rxana sawda menen sheriklikti ken`eytiriw joli` menen ja`nede jaqsi` na`tiyjelerge yerisiwi mu`mkin. Solar qatavri`nda, su`tti qayta islew menen shug`i`llani`wshi` ka`rxanalar tovardi` qadaqlawdi`n` jan`a tu`rlerin payda yetiwleri, tovar assortimentinin` ha`r qi`yli`li`g`i`na yerisiwleri, sonday-aq, baha tipleniwin a`melge asi`ri`wlari` kerek.

Soni`n` menen birge bul tarawdag`i` ka`rxanalar wo`z imkaniyatlari` shen`berinde mijazlar mu`ta`jliklerine juwap beriwshi sharalardi` a`melge asi`ri`wlari` kerek. Buni`n` ushi`n qari`ydarlar haqqi`ndag`i` mag`li`wmatlar toplami` (bazasi`)nan toli`q paydalani`w mu`mkin bolg`an belgili bir baha topari` wa`killeri mu`ta`jliklerinin` sistemali` analizin a`melge asi`ri`w usi`ni`ladi`. Bul jag`dayda mag`li`wmatlar toplami`n (bazasi`n) qollaw ka`rxana basli`qlari`na tiy karg`i` itibardi` ka`rxanarni`n` wolardi` qandi`ri`w ba`sekede u`stemlik jarati`wshi` mu`ta`jliklerge qarati`wg`a ko`meklesedi. Soni`n` menen bir waqi`tta wo`z qari`ydarlari`n biliw ka`rxanani` sarplang`an qa`rejetler aqlanbaytug`i`n ha`r qi`yli` wo`zgerislerden saqlaydi`.

Marketing funkciyasi`ni`n` ja`ne bir quramli`q bo`legi bul ka`rxanada tovar assortimentin rejelestiriw boli`p tabi`ladi`. Woni`n` tiykai`nda bazarda sati`li`wshi` wo`nimnin` wo`mirlik da`wiri koncepciyasi` jatadi`. Bul koncepciyag`a tiykarlang`an halda tovar assortimentinin` yen` rawajlang`an tu`rleri wo`siw basqi`shi`nda turg`an yamasa rawajlani`p ati`rg`an go`sh ha`m su`t wo`nimleri yesaplanadi`. Bul rejege qarati`w basqi`shi`nda turg`an, sonday-aq, sati`w ko`leminin` wo`siw da`rejesi pa`sligi menen an`lati`li`wshi` wo`nimler de kiritiliwi mu`mkin. Bunda ka`rxana wo`nim bahasi`n, sati`wdi` qoshemetlew qa`rejetlerin, wo`nim si`pati`n asi`ri`w ha`m saylang`an qari`ydarlar segmentin inabatqa alg`an halda wo`nimdi bo`listiriw sistemasin` ani`qlawi` kerek.

Zamanago`y sharayatlarda go`sh ha`m su`t wo`nimleri islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalar jan`a texnologiyalar boyi`nsha islep shi`g`ari`wdi`, sonnan saklaw mu`ddeti uzaq bolg`an su`t wo`nimleri islep shi`g`ari`wdi` ha`mme waqi`t ta jolg`a qoya almasli`g`i` belgili, a`lbette. Sog`an qaramastan, bul tarawdag`i` ka`rxanalar finansli`q imkaniyatlar sheklengen sha`rayatlarda da tovar assortimentin uzaq

mu`ddetli rejelestiriw haqqi`nda woylawları` kerek. Ja`miyet rawajlani`wi` tendenciyalari`n u`yreniw, tuti`ni`wshi`lardi`n` nelerdi abzal ko`riwlerin ani`qlaw jan`a tu`rdegi wo`nimlerdi islep shi`g`ari`w texnologiyalari`n rawajlandi`ri`wg`a tiyisli wazi`ypalar shen`berin ani`qlawga imkaniyat jaratadi`. Ha`zirgi ku`nde tovarlardi`n` to`mendegi toparlari` bar:

- maysi`zlandi`ri`lg`an su`t ha`m pastadan ali`ng`an wo`nimler, parhez tag`amlari` ushi`n da`mi jaqsi`lang`an zardoblar;

- su`ttin` bazi` bir quramli`q bo`lekleri wo`simlikten ali`ng`an quramli`q bo`limlerge almasti`ri`lg`an modifikaciyalang`an wo`nimler (si`r ha`m qaymaq pastalari`, su`t konservalari`);

- qorg`aw qa`siyetine iye bolg`an wo`nimler (qati`q wo`nimleri, vitaminler ha`m biologiyali`q aktiv qosi`mshalar menen bayi`ti`lg`an wo`nimler);

- jan`asha tuti`ni`w qa`siyetlerine iye wo`nimler (tvorog tiykari`ndag`i` si`r pastalari`, smetana ha`m qaymaq tiykari`ndag`i` desertler), smetana ha`m zardobtan ali`ni`wshi` souslar, kwpiirtirilgen ha`m muzlati`lg`an desertler ha`m t.b.;

- diabet keselligi menen awi`rg`anlar ushi`n kaloriyasi`z mazali` qi`latug`i`n zatlar yesabi`na mazali` bolg`an tag`amlar:ishimlikler, desertler, pastalar.

Usi` mag`li`wmatlardi` yesapqa alg`an halda su`t islep shi`g`ari`w menen shug`i`llani`wshi` ka`rxanalar islep shi`g`ari`wdi`n` jan`a texnologiyalari`n wo`zlestiriwden wo`zlerinin` ishki imkaniyatlari`n analiz yetiwleri kerek.

Go`sh ha`m su`t wo`nimleri islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalar tovar siyasati`n rawajlandi`ri`w islep shi`g`ari`w xi`zmetinin` woraw ha`m itegetkalaw, reklama ha`m wo`nimnin` usi` tu`rlerin xabar menen ta`minlew kibi bag`i`tlardi` wo`z ishine aladi`. Zamanago`y basqi`shta wo`nimdi woraw, itegetkalaw ha`m markirovka qi`li`w go`sh ha`m su`t shiyki zati` tiykari`nda islep shi`g`ari`li`wshi` barli`q tu`rdegi wo`nimler ushi`n kerek a`hmiyetli wori`n tuti`p barmaqta. Buni` to`mendegi sebepler menen tu`sindiriw mu`mkin:

- birinshiden, wo`nimdi woraw ha`m itegetkalaw woni` uzaq mu`ddet saqlaw ha`m qari`ydarlardi`n` paydalani`wi` ushi`n qolay boli`wi`na imkaniyat jaratadi`;

- yekinshiden, wo`nim woralg`an ha`m yetegetkalang`an materiallar

ko`binese usi` wo`nim qurami`, islep shi`g`ari`w ha`m paydalani`w mu`ddeti haqqi`nda mag`li`wmat beriwshi jalg`i`z deregi wazi`ypasi`n atqaradi`;

- u`shinshiden, wo`nimdi woraw ha`m itegetkalaw qari`ydarlar itibari`n qarati`wshi` ha`m wo`nim sati`p ali`wda qosi`msha qolayli`qlar deregi wazi`ypasi`n atqaradi`.

Azi`q-awqat wo`nimlerinin` ko`pshiligi ushi`n uli`wma yesaplani`wshi` woraw ha`m itegetkalawdi`n` joqari`da ko`rsetilgen tu`rlerinen ti`sqari` go`sh ha`m su`t wo`nimleri islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalar woraw ha`m itegetkalawdi`n` bul wo`nim bazari`nda ji`lji`ti`wda ayri`qsha a`hmiyetke iye. Mi`sali`, woraw ha`m itegetkalawg`a sarplani`wshi` qa`rejetler ko`p jaqtan go`sh ha`m su`t wo`nimleri bahasi`n belgilep beredi. Go`sh ha`m su`t wo`nimlerinin` bul topari` bazaridi`n` qaysi` segmentine tiyisliligini woraw ha`m itegetkalaw si`pati`nan kelip shi`qqan halda ani`qlaw qi`yi`nshi`li`q tuwdi`rmaydi`.

Sati`w kanallari`n saylaw ha`m wolardi`n` na`tiyjeliligini u`stinen turaqli` tu`rde baqi`law ju`ritiw marketing xi`zmetinin` yen` kerekli qararlari`nan biri boli`p tabi`ladi`. Kanaldi` bahalaw woni` rawajlandi`ri`w ushi`n kerekli bolg`an finansli`q resurslar mug`dari`n, sati`wdi`n` potencial ko`lemin, usi` kanaldi` qollap-quwatlkaw ha`m wonnan da`ramat ali`w ushi`n sarplani`wshi` qa`rejetler, wo`nimnin` aqi`rg`i` bahasi` payda boli`wi` u`stinen qadag`alaw imkaniyati`, sheriklik sha`rtlerin ko`rsetiwini kerek.

Wo`nimdi sati`w tarmag`i`n sistemali` analiz yetiw kerekligini sati`w boyi`nsha menejerler wo`z waqi`tlari`n u`nemli tu`rde bo`listiriwleri kerekligi de tiykarlap beredi. Go`sh ha`m su`t wo`nimleri islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalardi`n` marketing xi`zmeti jumi`sshi`lari` a`meliyatta iri qari`ydarlar menen islewleri kerek: wolarg`a qosi`msha shegirmeler ha`m arnawli` usi`ni`slar kiritiw yamasa birinshi na`wbette wo`nimdi jetkerip beriw ha`m wo`nimge imtiyazli` haq to`lew ushi`n sharayatlar jarati`w maqsetke muwapi`k. Bul jag`dayda qari`ydarlardi`n` bul topari`n belgili bir waqi`tqa kelip wolar ka`rxanag`a paydadan ko`re ko`birek qi`yi`nshi`li`qlar keltiriwinin` aldi`n ali`w maqsetinde waqti`-waqti` menen wo`tkerilip turi`wshi` bahalawlar marketing xi`zmetinin` wazi`ypasi`n boli`wi` kerek.

Ayti`p wo`tiw kerek, wo`nim sati`wdi`n` saylangan kanallari` ka`rxanani`n` marketing tarawi`ndag`i` basqa barli`q qararlari`na – baha siyasaki`, tovar-assortiment siyasaki`, kadrlar tayarlaw ha`m basqalarg`a baylani`sli`.

Go`sh ha`m su`t wo`nimleri bahasi`n ani`qlaw mashqalasi` da go`sh ha`m su`tti qayta islew menen shug`i`llani`wshi` ka`rxanalar marketing xi`zmetinin` wazi`ypalari`nan biri yesaplanadi`. Zamanago`y sharayatlarda wo`z wo`nimleri bahasi`n ani`qlaw ugshi`n bul taraw ka`rxanalari` to`mendegi u`sh jandasi`wg`a tiykarlani`wi` kerek:

- birinshiden, wo`zin ta`miynlewi kerek, yag`ni`y baha ka`rxanani`n` xi`zmet ju`ritiwi menen baylani`sli` qa`rejetlerdi qaplawi` kerek;

- yekinshiden, qa`rejetlerdi qaplaw menen birge ka`rxana payda ali`wg`a bag`i`tlandi`ri`li`wi` kerek, sol sebepli bazardi`n` ayri`qsha segmentleri qaysi` bahani` qabi`l yetiwleri mu`mkinligin tekseriw talap yetiledi;

- u`shinshiden, ayri`qsha bir ka`rxana islep shi`g`ari`wshi` go`sh ha`m su`t wo`nimleri bahasi` ba`sekeshiler bahasi` menen sali`sti`ri`w imkaniyati` bar boli`wi` kerek.

Biz wo`tkergen reviziya soni` ko`rsetti, go`sh ha`m su`t wo`nimleri bahasi`n ani`qlawdi`n` ken` tarqalg`an usi`li` qa`rejetler payda boli`wi` boli`p, wol ka`rxana qa`rejetlerine bazar bahalari`na sa`ykesleniw strategiyasi` menen birgelikte bag`i`tlandi`ri`lg`an boladi` ha`mde baha waqti`-waqti` menen wo`tkerip turi`li`wshi` ba`sekeshiler monitoringi na`tiyjesinde belgilenedi. Go`sh ha`m su`t wo`nimleri bahasi`n payda yetiwde turaqli` ha`m iri qari`ydarlarga` shegirmeler, arnawli` baha usi`ni`slari` sistemasi` ha`m basqalardan paydalani`w maqsetke muwapi`q boli`p tabi`ladi`.

Soni`n` menen bir qatarda usi`ni`w mu`mkin ka`rxanada aldi`n da qollani`p kelinip ati`rg`an usi`lardi` tiplengen baha belgilew siyasaki` menen birlestiriw ha`m birge qollawdi` usi`ni`w mu`mkin. A`melde bul, ma`selen, ayri`qsha qari`ydarlar segmentine ayri`qsha ka`rxanalardi`n` maqset ha`m imkaniyatlarin` kelip shi`qqan halda u`lkenirek baha belgilewde ko`riniwi mu`mkin.

Go`sh ha`m su`t wo`nimleri islep shi`gari`w ha`m sati`w tarawi`nda marketingdi rawajlandi`ri`w ma`selesin u`yrener yekenbiz, ha`r bir ka`rxanani`n` strategiyali`q qararlari`nan biri woni`n` sawda tarawi` menen jeke sawda

tochkalari, magazinler, ko'tere sawda tarmaqlari tu'rinde integratsiyalasiw boliwi kerekligin aytiw wotiwi kerekli a'hmiyetke iye. Wo'z jeke menshik sawda tarmagi'n jaratiw taktikasi'n qolaw kaxanaga marketingdi rawajlandiriwg'a ko'birek imkaniyat beredi. Jeke menshik sawda har qiyli marketing reviziyalari'n amelge asiriwg'a, sonnan, jan'a wonim yamasa woraw-itegetkalaw materiallari'n sinap koriw, bazardi segmentlerge ajiratiwg'a imkaniyat beredi. Bunnan ti'sqari, wonimlerdi jeke menshik sawda tarmagi' arqali sati'w kaxanaga wonimnin akirgi' sati'w bahasi'n tuwri'dan-tuwri' basqari'w ha'm wog'an ba'sekeshilik wortali'gi' tiykari'nda wo'zgerisler kiritiw imkaniyatini beredi. Jeke menshik sawda tarmagi' to'lemnerdi amelge asirmawli'q mashqalasi'n sheshiwi ha'm naq pul toplawi' mu'mkinligin aytiw wotpew mu'mkin yemes.

Bizin' pikirimizge ko're, go'sh ha'm su't wonimleri menen ko'tere sawda qili'wda marketing sistemasi'n rawajlandiriwdi'n to'mendegi bag'itlari'n usini'w mu'mkin:

- usini'li'p atirgan tovarlar assortimentin har qiyli' wolshemleri ha'm bahalari' boyinsha wonimdi ko'tere sawda kaxanalari'na jetkerip beriwdi yesapqa algan halda sistemali' tu'rde qayta koriw shig'i'w;
- onimdi ko'tere sawda kaxanalari'na jetkerip beriw sistemasi'n rawajlandiriw ha'm wolarg'a xizmet korsiwi da'rejesin jasi'law;
- har qiyli' yarmarka ha'm koregzebelerde qatnasi'w joli' menen wonim reklamasi'n rawajlandiriw.

Sawda kaxanalari'ni'n tiykargi' wazi'ypalari'nan biri tutini'wshi'lar talabi'na juwap beriwshi, yag'ni'y wolardi'n mu'tajliklerin inabatqa ali'wshi' tovar assortimentin payda yetiw boli'p tabiladi'. Sol mina'sebet penen tovar ta'minatshi'lar menen islew wo'z a'hmiyetine ko're qariydarlar menen islewge qaratilgan ilajlardan kem yemes. Tutini'wshi'lar marketingi tutini'wshi'lar ushi'n belgili bir si'pat ha'm bahadagi' kerekli wonimdi tikkeley izlep tabi'wdan ti'sqari, wonimdi tutini'wshi'larg'a qarata harektlendiriw ushi'n reklama ha'm basqa ilajlardi' amelge asiriwdi' da ko'zde tutadi'.

Go'sh ha'm su't wonimleri islep shig'ari'wshi' kaxanalarda wo'z jeke menshik sawda tarmaqlari'n payda yetiw marketingdi sistemali' tu'rde qollaw

ta'repdarlari'na rawajlangan ma'mleketler ta'jribelerin, wolardi'n marketing xi'zmetin aktivlik penen wo'zlestirip ali'wg'a imkaniyat jarati'wdi' ku'tiw mu'mkin. Soni'n menen bir waqi'tta rawajlang'an ma'mleketler ta'jribesi ha'm O'zbekistan Respublikasi' ushi'n ha'rakterli bolg'an azi'q-awqat bazari' konyunkturasi'n birlestiriw kerek. Bul qa'siyetlerdi inabatqa alg'an halda go'sh ha'm su't wo'nimlerin sati'w boyi'nsha marketing kompleksin rawajlandi'ri'wdi'n to'mendegi qa'delerin usi'nami'z:

- xali'q to'lem qa'biletinin pa'sligi ha'm worta klass wa'killeri qatlami'ni'n payda bolmag'anli'g'i ko'tere sawda tarmag'i'n bir waqi'tti'n wo'zinde bir neshe bazarsegmentlerine bag'i'tlandi'ri'wg'a ali'p keledi. A'melde bul, ma'selen, du'kanda xali'qti'n belgili bir qatamlari' wa'killerine (pensionerler, 3 jasqa shekem bolg'an balali' shan'araqlar ha'm t.b.) shegirmeler menen tovar sati'p ali'wg'a sharayat jarati'wda ko'rsetiliwi mu'mkin;

- go'sh ha'm su't wo'nimlerin sati'w tarawi' tuti'ni'wshi'lardi' u'yreniw boyi'nsha marketing reviziyalari'n a'melge asi'ri'wdi' talap yetedi. Bul reviziya go'sh ha'm su't wo'nimleri islep shi'g'ari'wshi' ka'rxanalardi'n ayri'm bo'legi wo'nim jetkerip beriwdin turaqli' ha'm u'zliksiz boli'wi'n ta'minley almasli'g'i menen tu'sindiriledi. Bunday sharayatlarda sawda ka'rxanalari' islep shi'g'ari'w sharayatlari', islep shi'g'ari'wshi'ni'n shiyki zat bazasi' si'pati' ha'm woni'n belgili bir bahani' uslap turi'w imkaniyatlarini' itibarg'a ali'wi' kerek;

- ko'tere sawda tarmag'i' yen zamanago'y sawda ka'rxanalari' si'pati'nda ja'miyet rawajlani'wi' tendenciyalari'na iyeriw na'tiyjesinde ba'sekeshilik u'stemligine iye boli'wi' mu'mkin. Bug'an telefon arqali' sawda, reklama ha'm tovardi' ji'lji'ti'wdi'n zamanago'y usi'llari'n mi'sal yetip ko'rsetiw mu'mkin.

Ko'tere sawda tarmag'i'na tiyisli bolg'an du'kanlar wo'z marketing xi'zmetlerinde tuti'ni'wshi'lar mu'ta'jliklerin qandi'ri'wg'a wori'nli' jandasi'wlari' kerek.

Na'tiyjeli wo'nimdi sati'wdi'n bo'listiriw kanallari'n izlep tabi'wda marketing a'meliyati'nda tovardi' jaylasti'ri'w kerekli rol woynaydi'.

Tovardi' jaylasti'ri'w - bul bazarda woni' jaqsi' sati'w worni'n ani'qlaw boli'p tabi'ladi'. Tovardi' jaylasti'ri'w metodologiyasi'n islep shi'g'i'wda ka'rxanalar tovar imidji u'stinde is ali'p baradi'. Ha'r qi'yl' firmalar tovar

jaylasti`ri`w metodoliyasi`n saylawda ha`r qi`yli` tiykarlarg`a tayanadi`. Bunda reklama da u`lken rol woynaydi`.

Solay yetip, u`yrenilip ati`rg`an wobekt ushi`n marketing xi`zmetin payda yetiwidin` funksional tu`ri ha`zirgi jag`dayda jumi`s ko`lemi u`lken bolmag`an jag`dayda joqari` na`tiyje beredi.

JUWMAQLAW

Ma'mleketimiz awi'l xojali'g'i'n ja'ne de rawajlandi'ri'wda tiykarg'i' di'qqat awi'l xojali'g'i' tarawi'nda reformalardi' teren'lestiriw, islep shi'g'ari'w ha'm basqari'w processlerinde bazar principielerin toli'q qarar tapti'ri'w tiykari'nda awi'l xalqi'ni'n turmi's da'rejesin keskin asi'ri'wg'a qaratil'maqta.

O'zbekistan Respublikasi' Awi'l ha'm suw xojali'g'i' ministriligi ta'repinen islep shi'g'i'lg'an agrar tarmaqti' rawajlandi'ri'wdi'n na'tiyjeli bag'darlamasi' to'mendegi yen' a'hmiyetli bag'darlardi' wo'z ishine aladi':

1. Agrar tarawda ekonomikali'q reformalardi' ja'ne de teren'lestiriw, mu'lkiy qatnaslar ha'm xojali'q ju'rgiziw formalari'n jetilistiriw boyi'nsha barli'q subektler wortasi'ndag'i' wo'z ara ekonomikali'q qatnaslardi' bazar principiери tiykari'nda a'melge asi'ri'w, sha'rtnamali'q ma'jbu'riyatlaridin' wori'nlani'wi'nda ta'repler juwapkershiligin asi'ri'w.

2. Awi'l xojali'g'i'nda jerden paydalani'w mexanizmin jetilistiriw ha'm na'tiyjeli paydalani'wdi' xoshametlew bag'dari' boyi'nsha topi'raq wo'nimdarli'g'i'n jaqsi'law ha'm meliorativ halatin' jaqsi'law boyi'nsha shara-ilajlardi' a'melge asi'ri'w maqsetinde barli'q wori'nlarda awi'l xojali'g'i' jerleri wo'nimdarli'g'i'n asi'ri'w, wo'nimdarli'g'i' pa's jer maydanlari' salmag'i'n azayti'w.

3. Suw xojali'g'i' sistemasi'n jetilistiriw, jerlerdin' meliorativ awhalin' ja'ne de jaqsi'law maqsetinde suw xojali'g'i' sistemasi'nda materialli'q ha'm ruwxiy go'nergen irrigaciya-melioraciya sistemasi'n jan'alaw, woni'n wo'nimdarli'g'i'n asi'ri'w, jan'a suwg'ari'w texnologiyalari' ha'm suwdan paydalani'w mexanizmlerin yengiziw, jer maydanlari'ni'n meliorativ awhalin' jaqsi'law, drenaj tarmaqlari'n quri'w ha'm won'law ilajlari'n a'melge asi'ri'w.

4. Awi'l xojali'g'i' yeginleri sortlari'n wa'layatlar ha'm rayonlardi'n ta'biyy-klimat sha'rayatlari'n yesapqa alg'an halda jaylasti'ri'w, wo'nimler sapasi' ha'm yeginler wo'nimdarli'g'i'n artti'ri'wg'a ayri'qsha di'qqat awdari'w.

Awi'l xojali'g'i' yeginlerinin joqari' hasi'lli', tez piser, kesellik ha'm zi'yankeslerge shi'damli', jan'a ha'm na'tiyjeli, wo'nim sapasi' bazar talaplari'na juwap beretug'i'n sortlardi' jaylasti'ri'w.

5. Sharwashi`li`q tarmag`i`n kompleks rawajlandi`ri`w, tiykari`nan sharwa mallari`ni`n` na`silin jaqsi`law yesabi`nan woni`n` wo`nimdarli`g`i`n asi`ri`w.

6. Tog`ay xojali`g`i`n kompleks rawajlandi`ri`w boyi`nsha ta`biyiy resurslardan aqi`lg`a muwapi`q paydalani`w ha`m qorshag`an wortali`qti` qorg`aw ko`z-qarasi`nan:

7. Awi`l xojali`g`i` shiyki zati`n qayta islew tarmag`i`n rawajlandi`ri`w, agrar tarawdi`n` eksport u`lesin asi`ri`w.

Awi`l xojali`g`i`, atap aytqanda, sharwa ha`m miywe-ovosh wo`nimlerin saqlaw ha`m qayta islewge qa`nigelesken kishi jeke ka`rxanalardi` zamanago`y texnika ha`m texnologiyalar menen qurallandi`ri`w, shiyki zatti` qayta islew quwatlarin` iske tu`siriw, bar ka`rxanalardi` modernizaciyalaw, ho`l miywe-ovosh ha`m tayar wo`nim eksport qilatug`i`n subektler ushi`n jen`illikler sistemasi`n islep shi`g`i`w.

8. Awi`lli`q jerlerde servis xi`zmetlerin ko`rsetiw sistemasi`n jetilistiriw, agrar tarmaqta servis xizmetlerin ko`rsetiw tarawi`n rawajlandi`ri`w, bazarg`a tez beyimlesiwshi subektler iskerligin qollap-quwatlaw.

9. Awi`l xojali`g`i`nda finans-kredit, sali`q ha`m qamsi`zlandi`ri`w sistemasi`n jetilistiriw:

Azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wda ta`biyiy ha`m social-ekonomikali`q processlerdin` woraylasi`w marketingin payda yetiw ushi`n wo`zine say jag`daylardi` jaratadi`. Solay bolsada, ha`zirgi ku`nge shekem azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`w ha`m sati`w tarawi`nda marketing boyi`nsha wo`z aldi`na toli`q bir pa`n boli`p qa`liplespegen. Shet yel ma`mleketlerinin` bul tarawdag`i` ken` ta`jiriybesine tayang`an halda O`zbekistanda azi`q-awqat wo`nimleri sanaati` qa`liplesiw ha`m rawajlani`wi`ni`n` wo`zine say wo`zgesheliklerin maksimal da`rejede inabatqa ali`w kerek.

Azi`q-awqat wo`nimleri marketinginin` uli`wma modeli juwmaqlawshi` wo`nimnin` turmi`s da`rejesi sxemasi`na tiykarlanadi`. Biraq ha`zirgi waqi`tta O`zbekistan Respublikasi` ushi`n say bolg`an bazar ekonomikasi` prinsiplerin a`melge asi`ri`w (ba`sekeshilik ha`m yerkin isbilermenlik rawajlani`p ati`rg`an) jag`daylari`nda tabi`sqa umti`li`wshi` ka`rxanalar birinshi wori`ng`a paydalani`wshi`lar ma`plerin qoyi`wi` kerek. Usi` qatnas penen ka`rxana

basshi`lari` ba`sekeshilik gu`resindegi jetiskenliklerdi paydalani`wshi`lar za`ru`rlıkların qanaatlandı`rı`w menen baylani`sti`rı`wi` kerek.

Paydalani`w tovarlari` marketingi - marketing sistemasi`nda wo`zine say qa`siyetlerge iye. A`sirese, azi`q-awqat wo`nimleri paydalani`w tovarlari` qurami`nda a`hmiyetli wori`n iyeleydi. Azi`q-awqat wo`nimleri bazari`ni`n` sho`lkemlesken sistemasi`na sa`ykes keliwshi basqari`w sistemasi` da tuwri` keliwi kerek. Rayonlar ko`leminde bolsa sharwashi`li`qti` basqari`w boyi`nsha arnawli` bilimler joq. Sol sebepten, tarmaqti`n` respublikami`z ekonomikasi`ni`n` rawajlani`wi` ushi`n a`hmiyetin yesapqa alg`an halda rayonlar ko`leminde go`sh ha`m su`t wo`nimleri bazari`n ta`rtipke sali`wi` kerek bolg`an arnawli` basqari`w bo`limlerin payda yetiw maqsetke muwapi`qli`g`i` ha`m woni`n` is xi`zmetin payda yetiw ta`rtibi ken` ko`rsetip wo`tilgen.

Pitkeriw qa`niygelik jumi`sta azi`q-awqat wo`nimleri bazari` konyunkturasi` ha`m wondag`i` paydalani`wshi`lardi`n` ha`rakterin u`yreniw na`tiyjesinde sol na`rse ani`qlandi`, tuti`ni`w bazari` azi`q-awqat wo`nimlerine toyi`nbag`an, wolardi` paydalani`wshi`larg`a wo`z waqti`nda na`tiyjeli jetkizip beriw ta`miynlenbegen.

Azi`q-awqat wo`nimlerin paydalani`wshi`lardi`n` talabi` ko`leminde barli`q waqi`t wo`zgeriwshen`lik gu`zetiledi. Wo`zgerislerge sa`ykeslikti ta`miynlew ha`r bir ka`rxanani`n` ba`sekege shi`damli`li`g`i`n ta`miynleydi. Wo`nim islep shi`g`ari`wshi`lar ta`repi`nen ha`m ishki, ha`m si`rtqi` faktorlardi` u`yreniw maqsetli strategiyanı` islep shi`g`i`w mu`mkinshiligin beredi.

Ka`rxanani`n` ha`m wol islep shi`g`ari`p ati`rg`an tovarlardi`n` tuti`ni`w bazari`ndag`i` ba`sekege shi`damli`li`g`i`n bahalaw arqali` “tovardi` wo`zlestiriw – bazar” marketing strategiyasi` matricasi` du`zildi. Joqari` payda keltiretug`i`n wo`nim tu`rlerin islep shi`g`i`w ha`m woni` maqsetli bazarda tabi`sli` sati`wdi` payda yetiw ma`selesin sheshiwde ekonomika-matematikali`q modellestiriw usi`li`n na`tiyjeli qollani`w arqali` maqsetke yerisildi.

Pitkeriw jumi`sta respublikami`zdi`n` ha`r bir rayoni`n`da azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi`larg`a na`tiyjeli ja`rdem ko`rsetiw maqsetinde tarmaqlar boyi`nsha birlespeler du`ziw maqsetke muwapi`q yekenligin tiykarlap beredi. Sonday-aq ha`r bir rayonda go`sh ha`m su`t wo`nimlerinin` regionalli`q

markalari`n jarati`w za`ru`r boladi`. Buli laj sa`ykes keliwshi wo`nim bazari`nda ba`sekenin` ku`sheyiwine xi`zmet qi`ladi`. Azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`aratug`i`n ka`rxanalarda marketing xi`zmetin payda yetiwdin` funksional tipin ha`reketke keltiriw joqari` na`tiyje beriwin tiykarlap berildi.

Usi` pitkeriw qa`niygelik jumi`sta a`melge asi`ri`lg`an izertlewlardan, azi`q-awqat wo`nimleri marketingin` sho`lkemlesken-ekonomikali`q wo`nim sati`wdi`n` yen` na`tiyjeli kanali`n tan`law mu`mkinshiligin beriwdi` usi`llar ha`m wo`nim islep shi`g`ari`wshi`ni`n` potencial bazardag`i` ha`reketlerinin` tiykari` si`pati`ndag`i` ta`rtipke sali`ng`an informaciyani`n` sistemalari`na tiykarlani`p jarati`li`wi` kerekligin ko`rsetedi. Bunday qatnas a`meliyatta paydalani`w ushi`n to`mendegiler usi`ni`s yetilgen:

- azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` ka`rxanalar ba`sekege shi`damli`li`g`i`n bahalaw metodologiyasi`;
- klientler ha`m wolardi`n` potencial mu`mkinshilikleri tuwri`si`ndag`i` mag`li`wmatlar toplami`n basqa`ri`wdi`n` arnawli` sistemasi`;
- azi`q-awqat wo`nimlerin islep shi`g`aratug`i`n ka`rxanalarda marketing xi`zmetin payda yetiwdin` funksional tu`ri;
- azi`q-awqat wo`nimlerinin` tiykarg`i` tu`rleri ushi`n marketing informaciya modeli;
- mag`li`wmatlar menen kompyuter ja`rdeminde islew sistemalari`nda wo`nimdi sati`w kanallari` boyi`nsha qararlar variantlari`n ali`wg`a mu`mkinshilik beriwdi` metodika.

Izertlew na`tiyjesinde jarati`lg`an metod ha`m metodikalar, matriclardan ken` ko`lemde go`sh ha`m su`t wo`nimlerin islep shi`g`ari`wshi` barli`q ka`rxanalarda na`tiyjeli paydalani`w mu`mkin.

PAYDALANILG'AN A'DEBIYATLAR DIZIMI

1. O'zbekistan Respublikasi`ni`n` Ni`zamlari`

1. Өзбекистан Республикасының Мүлкшилик ҳаққындағы Ныамы [Халқ сўзи] 1991, 5 март.

2. Өзбекистан Республикасының Ижара ҳаққындағы Ныамы [Халқ сўзи] 1991 жыл, 24 декабр.

3. Өзбекистан Республикасының Фермер хожалығы ҳаққындағы Ныамы Өзбекистан аўыл хожалығында реформаларды тереңлестириўге арналған ныам, ҳүкимет қарарлары ҳәм норматив хўжетлер топламы Ташкент—Ўқитувчи. 1998.

4. Өзбекистан Республикасының Дийхан хожалығы ҳаққындағы Ныамы Өзбекистан аўыл хожалығында реформаларды тереңлестириўге оид арналған ныам, ҳүкимет қарарлары ҳәм норматив хўжетлер топламы Ташкент—Ўқитувчи. 1998.

2. O'zbekistan Respublikasi` Prezidentinin` Pa`rmanlari`.

1. 2004-2006-жылларда фермер хожалықларын раўажландырыў концепциясы ҳаққындағы ПФ-3342-санлы Пәрманы. Ташкент-Өзбекистан. 2003 ж. 27-октябр.

2. Экономиканың реал секторы кәрханаларын қоллап-қуўатлаў, оларды нәтийжели ислеўин тәмийинлеў ҳәм экспорттың үлесин асырыў иләжлары программасы ҳаққында. 2008-жыл, 28-ноябрь, ПФ-4058-сон.

3. “Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида”. Өзбекистан Республикасы Президенти Пәрманы // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. – 2003. - №4.

3. O'zbekistan Respublikasi` Ministrler Kabineti Qararlari`

1. Аўыл хожалық кәрханаларын фермер хожалықларына айландырыў иләжлары ҳаққында, 2002.

2. [2003—2007—жылларда Қарақалпақстан Республикасында аўыл хожалығы өндирисиниң раўажлануўын тәмийинлеў ушын қосымша иләжлар ҳаққындағы 276—санлы қарары, 2002 ж. 1—август.

3. Жеке жәрдемши, дийқан ҳәм фермер хожалықларында шарўа малларын көбейтиўди хошеметлеў бойынша иләжлар ҳаққында». «Қарақалпақстан жаслары», 2006-жыл, 3-июн.

4. Xu`kimet programmalarì

1. Аў ып хожалығында экономикалық реформаларды тереңлестиріу программасы (1998—2000 жж.) — Т.: Өзбекистан. 1998. 5.159.179 б.

2. Өзбекистан аў ып хожалығында реформаларды тереңлестиріу ге арналған нызам, хукимет қарарлары хәм норматив хужжетлер топламы Ташкент — Ў қитувчи. 1998. 80.163.179 б.

3. 2004—2006 — жылларда аўылда өндирис хәм базар инфраструктурасын раўажландырыу программасы. Ташкент — Өзбекистан, 2003 й. 7 б.

4. 2008 — жылда Өзбекистан Республикасын социаллық — экономикалық раўажландырыудың тийкарғы ўазыйпалары хәм бағдарларын әмелге асырыу иләжлары программасы FF Халқ сўзи, 2008 — жыл, 12 — февраль.

5. O`zbekistan Respublikasi` Prezidenti I.Karimovti`n` miynetleri

1. Каримов И.А. Өзбекистан экономикалық реформаларды тереңлестиріу жольнда. Ташкент — Өзбекистан, 1995.

2. Каримов И.А. Аў ылда реформаларды тереңлестиріу тийкарғы ўазыйпа. 5 — том. Ташкент — Өзбекистан, 1997.

3. Каримов И.А. Экономикалық еркинлестиріу хәм реформаларды тереңлестиріу — бизиң тийкарғы ўазыйпамьв. □Халқ сўзи□2000, 15 феврал.

4. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз жамиятни демократлаштириш, янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Тошкент оқшоми. 31 январь, 2005 йил.

5. Каримов И.А. Ислохотлар ва инвестициялар бўйича идоралараро мувофиқлаштирувчи кенгаш йиғилишидаги маърузаси. 2000 йил.

6. Каримов И.А. «2012-жыл Ўатанымыз раўажланыўын жаңа басқышқа көтеретуғын жыл болады» атмасындағы оқыў қолланба. Ташкент, “Ўқитувчи” - 2012 ж.

6. O`zbekistan Respublikasi` Prezidenti I.Karimovti`n` bayanatlari`.

1. Өзбекистан Республикасы Президенти И.Каримовтың Министрлер Кабинетиниң 2011 — жылда республиканы социаллық —

экономикалық раўажландырыўдың жуўмақларына ҳәм 2012 — жылда экономиканы турақлы раўажландырыўдың ең әҳмийетли ўазыйпаларына бағышланған мәжлисиндеги баянаты. Еркин Қарақалпақстан газетасы, 2012 жыл 20 — январь.

2. “Мәмлекетимизди модернизациялаў ҳәм күшли пуҳаралық жәмийетти қәлиплестириў — тийкарғы мақсетими”. — Президент И.Каримовтың Өзбекстан Республикасы Олий Мәжлиси Нызамшылық палатасы ҳәм Сенатының қоспа мәжлисиндеги баянатыFF Халқ сўзи, 2010 — жыл, 28 январь.

3. “Асосий вазифамиз — Ватанимиз тараққиети ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир”. — Президент И.Каримовтың 2009 — жылдың тийкарғы жуўмақлары ҳәм 2010 — жылда Өзбекистанды социаллық — экономикалық раўажландырыўдың ең тийкарғы бағдарларына бағышланған Министрлер Кабинетиниң мәжлисиндеги баянатыFF Халқ сўзи, 2010 — жыл, 30 январь.

4. Өзбекистан Республикасы Президенти И.Каримовтың Министрлер Кабинетиниң 2013 — жылда елимизди социаллық — экономикалық раўажландырыўдың жуўмақларына ҳәм 2014 — жылға мөлшерленген экономикалық бағдарламаның ең әҳмийетли ўазыйпаларына бағышланған мәжлисиндеги баянаты □Еркин Қарақалпақстан□газетасы, 2014 жыл, 21 — январь, № 9 (19471).

7. Woqi`wli`qlar.

1. Өзбекистан Республикасы Президенти И.А.Каримовтың “Мәмлекетимизди модернизациялаў ҳәм күшли пуҳаралық жәмийетти қәлиплестириў — тийкарғы мақсетимиз” ҳәм “Тийкарғы мақсетимиз — Ўатанымыз келешеги ҳәм халқымыздың пәраўанлығын жәнede жетилистириў” атамасындағы баянатын үйрениў бойынша оқыў — методикалық комплекс — Ташкент: Иқтисодиёт. — 2010.

2. Бу муқаддас Ватанда азиздир инсон. Өзбекистаннинг 19 йил мустақил тараққиёт йўлида жамиятни модернизациялаш ва иқтисодиётни инновацион раўажландырыўнинг дадил одимлари ва муваффақиятлари: талаба ёшлар ва кенг жамоатчилик билан учрашувларда фойдаланиш учун ижтимоий — экономикалық ва

маънавий – маърифий мавзуда илмий – оммабоп рисола. – Т.: “Иқтисодиёт”, 2010. – 148 бет.

3. Абдухалилова Л. Озиқ-овқат товарлари бозори маркетинг стратегияси // Ўзбекистон Республикаси иқтисодий сиёсатини эркинлаштиришнинг устивор йўналишлари. Илмий-амалий анжуманнинг маърузалар тўплами.- Т., 2000. –121-123-б.

4. Абдухалилова Л. Озиқ-овқат товарлари бозори маркетинг стратегияси // Бозор, пул ва кредит.- 2001. –№11. - 64-65-б.

5. Акрамов Э.А. Тоиров А.Э. Экономические реформы Республики Узбекистан. – М.: ТОО «Люкс – арт» 1998. 165 – 168 с.

6. Абдуғаниев А. «Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти» Тошкент. ТДИУ 2004 й.

7. Абидов Ф.Р. «Государственное регулирование развития фермерского хозяйства» Ташкент 2005 ж

8. Багиев Г.Л., Анн Х. Маркетинг: Учебник для вузов. 3 – е издание СПб: Питер, 2005 г.

9. Беляевский И.К. Маркетинговое исследование: информация, анализ, прогноз: Учеб. пос. -М.: Финансы и статистика, 2001.

10. Додабаев Ю.Т. «Организация фермерского хозяйства в Республике Узбекистан с учетом опыта США» Ташкент – 2003.

11. Жураев А.М. ва бошқалар «Қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хужалиқларига айлантириш тажрибалари» Тошкент 2002

12. Ўзбекистон иқтисодиётни либераллаштириш ва модернизациялаш йўлида. Экспресс – проспект. (Бекмуродов А.Ш., Беркинов Б.Б., Усмонов Б.Б., ва б.). – Т.: Иқтисодиёт, 2009. – 10 б.

13. Стратегии потребительского поведения населения на рынке продовольственных товаров Санкт-Петербурга / Волчкова Л.Т., Минина В.Н., Ганскау Е.Ю., Волчков А.Н. – СПб., 2000.

Internet saytlari`:

1. [Ziyonet](http://ziyonet.uz) - O`zbekiston Respublikasi` bilimlendiriw ministrligi portali`.
2. <http://www.agro.uz>. - O`zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xojali`g`i` vazirligi rasmiy sayti.
3. <http://cbu.st.uz>. - O`zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti.

4. <http://uba.uz>. - O`zbekiston banklari Associaciyasi rasmiy sayti.
5. www.press-service.uz
6. www.agroweb.uz
7. <http://uza.uz>